

7 Barnpornografi

7.1 Historisk bakgrund

Barnpornografi i form av fotografiska avbildningar har funnits nästan lika länge som fotografiet. Exempelvis avbildade den kände svenskfödde fotografen Oscar Gustav Rejlander (1813–1875) nakna och halvnakna unga flickor. Det finns uppgifter om att polisen i Storbritannien år 1874 beslagtogs 130 000 barnpornografiska bilder vid ett tillslag i London.

Som ett resultat av den sexuella liberalismen på 1960- och 70-talen avskaffade många europeiska länder censuren av pornografi. Danmark avskaffade all pornograficensur 1969 och Sverige följde efter 1972. Det gjordes inga undantag för barnpornografi. Under denna tidsperiod producerades de första barnpornografiska filmerna i Danmark och såldes under namnet "Lolita". Vid samma tid började också tidskrifter utkomma under namn som Bambina Sex och Lolita Sex. Även tidskrifter med bilder på övergrepp mot pojkar förekom.

När barnpornografiskt material under 1970-talet började säljas öppet, väckte det starka reaktioner och krav på kriminalisering restes. År 1979 lade regeringen fram ett förslag om kriminalisering av viss befattning med pornografisk bild av barn. Den nya bestämmelsen i brottsbalken innebar att "den som skildrar barn i pornografisk bild med uppsåt att bilden sprids eller som sprider sådan bild av barn" kunde dömas för barnpornografibrott till böter eller fängelse i högst sex månader. Eftersom bilder kunde publiceras i tryckta skrifter, krävdes en ändring i tryckfrihetsförordningen som är grundlag. På grund av de särskilda procedurregler som gäller vid grundlagsändring tog det två riksmöten innan ändringen i Yttrandefrihetsgrundlagen trädde i kraft 1992.

7.2 Barnpornografiutredningen

En intensiv debatt, inte bara om innehav av barnpornografi utan även om sexuella övergrepp mot barn, initierades av frivilligorganisationer och andra debattörer med anledning av de uppmärksammade s.k. Huddinge- och Norrköpingsfallen i början av 1990-talet. I Huddingefallet väcktes åtal mot tre personer som sedermera dömdes för barnpornografibrott i olika rättegångar. Totalt var ett tjugotal personer intressanta i utredningen. I Norrköpingsfallet var 48 personer föremål för intresse i utredningen, och förundersökning genomfördes mot 39 av dem. 35 personer misstänktes för barnpornografibrott, 11 åtalades och två dömdes för brott.

Att så få fall ledde till fällande dom berodde på att innehav av barnpornografi vid den tiden inte utgjorde brott. De inblandade uppgav att de spritt material i syfte att utveckla och dela sitt intresse med likasinnade. Spridningen betraktades inte som ”yrkesmässig” och därmed var den inte brottslig.

Barnpornografiutredningen, som tillsattes 1994, gjorde den dittills mest omfattande kartläggningen av barnpornografi. Uppdraget var brett och omfattade förslag om insatser för att förebygga att barnpornografi produceras och distribueras. Utredningen såg också över lagstiftningen och undersökte möjligheterna att införa en åldersgräns i bestämmelsen om barnpornografibrott. Utredningen lämnade sitt betänkande 1997 (SOU 1997:29) och föreslog att all befattning med barnpornografi skulle förbjudas. Det skulle vara förbjudet att

överlåta, upplåta och förevisa barnpornografi liksom att framställa och förvärva sådan i syfte att begå nyss nämnda gärningar.

Utredningen motiverade sitt förslag om att innehav skulle straffbeläggas med

att det är otillfredsställande att personer skall kunna inneha bilder som synes skildra övergrepp på barn. Innehavet av en sådan bild är att se som en fortgående kränkning av det enskilda avbildade barnet och även av barn i allmänhet.

Utredningen föreslog vidare att Rikskriminalpolisen skulle få ansvaret för att systematisera uppgifter om barnpornografi, som erhålls i samband med brottsutredningar. En databas i form av ett digitaliserat referensbibliotek skapades för nedladdning och identifiering av bilder.

Utredningen konstaterade samtidigt, på grundval av de beslag som gjorts i Sverige, att det inte fanns någon anledning anta att personer under 18 år utnyttjats för framställning av barnpornografi i kommersiellt syfte i vårt land.

7.3 Bedömning av barns ålder vid barnpornografibrott

Barnpornografibrott regleras i 16 kap. 10 a § brottsbalken. Enligt denna paragraf avses med barn en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som, när det framgår av bilden och omständigheterna kring den, är under 18 år.

Huvudregeln för bedömningen av om en bild föreställer ett barn är således pubertetsutvecklingen, inte åldern. Om man inte kan fastställa åldern på det avbildade barnet, skall könsmognaden vara avgörande för om bilden skall betraktas som barnpornografisk eller inte. Den som utvecklas sent kan alltså vara att bedöma som ett barn även efter 18 års ålder. Om det av bilden och omständigheterna kring bilden, exempelvis marknadsföringen, bildtexten eller omslaget till en videofilm, framgår att personen i fråga inte fyllt 18 år vid fotograferings- eller inspelningstillfället, anses han eller hon vara ett barn även efter fullbordad pubertetsutveckling. Denna reglering av ålderskravet har fått formen av ett straffrättsligt rekvirit, men den är till stor del närmast att se som en av barnskydd motiverad särskild bevisregel när personernas ålder inte kan fastställas.

På detta sätt har man i Sverige velat undvika att polis och åklagare skall vara tvungna att identifiera de medverkande personerna och bevisa deras ålder. Detta är en mycket svår, ofta omöjlig, uppgift. Att eftersöka, identifiera och förhöra barnet skulle också med största sannolikhet normalt innebära en psykisk påfrestning för barnet och att barnet får ansvar för att bevisa sin ålder (Prop. 2003/04:12).

Trots dessa skrivningar i förarbetena har det visat sig att det finns tolkningssvårigheter i tillämpningen av lagen. I ett mål som överklagats till Svea Hovrätt har en man friats från spridning av barnpornografi för att flickorna på bilden anses ha en fullbordad pubertetsutveckling trots att de var 16 år. Den åtalade mannen hade erbjudit flickorna pengar för inspelning av barnpornografiska filmer. Flickorna uppgav att de var 16 år så deras ålder var känd för mannen. Han dömdes för sexuellt ofredande, men inte för spridande av

barnpornografi. (Stockholms Tingsrätt Mål nr B 7047–01). Tingsrättens motivering var:

Lagstiftarens intentioner med den aktuella lagstiftningen var att den skulle leda till att det inte skapades gränsdragningsproblem. I detta mål har förhållandena blivit de omvända. Enligt FN-konventionen om barns rättigheter (artikel 1) avses med barn varje människa under 18 år. Som framgått gäller i Sverige i fråga om ansvar för barnpornografibrott den definitionen att med barn skall anses den vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller den som, när det framgår av bilden och omständigheterna i övrigt, är under 18 år. Den faktiska åldern är således inte avgörande för bedömningen. Detta innebär att den som utnyttjar unga flickors ungdomliga oförstånd och mot betalning lockar dem att medverka i pornografiska filmer undgår ansvar då det inte går att av bilderna klart fastställa att någon av flickorna verkligen är under 18 år. Objektivt utsätts flickorna i sådana situationer för en kränkande och förnedrande behandling. Likväl är handlandet inte straffbart som barnpornografibrott. Att avgöra om en person på bild är 17 eller 18 år är som framgått ovan mycket svårt. Tingsrätten anser att en fullt utvecklad flicka med en ålder under 18 år är lika skyddsvärdig som en jämnårig flicka, som inte är lika utvecklad och som inte ser ut som 18 år. Det viktiga med lagstiftningen är ju inte att skydda endast de som ser ut att vara yngre än 18 år utan även dem som faktiskt är under 18 år. Utseendet bör inte spela någon roll i sammanhanget. Det föreligger således enligt tingsrättens mening en brist i lagstiftningen som kunde undvikits om ansvar hade kunnat utkrävas i de fall då den som skildrar barn i bild har vetskap om barnets rätta ålder.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom med följande motivering:

Hovrätten finner således – oavsett att X känt till att målsägandena var under 18 år – att såsom lagstiftningen är utformad, är vad X gjort sig skyldig till enligt åklagarens gärningspåståenden under ovannämnda brottsrubriceringar inte straffbart som grovt barnpornografibrott respektive barnpornografibrott.

Hovrättens dom är överklagad till Högsta Domstolen.

Domen innebär att om det avbildade barnet ser ut att ha en ålder som överstiger 18 år är det, trots vetskap om motsatsen, inte möjligt att döma till grovt barnpornografibrott eller barnpornografibrott. Om Högsta Domstolen fastställer Hovrättens dombör den nuvarande lagstiftningen ses över.

7.4 Vad är en barnpornografisk bild?

När det gäller att bedöma vad som avses med en barnpornografisk bild finns vägledande uttalanden i kommentarerna till brottsbalken 16 kap 10 a §.

Straffbarheten är inte begränsad till bilder där barn är inbegripna i handlingar, som uppenbarligen har en sexuell innebörd (prop. 1978/79:179 s. 9) utan gäller också t.ex. pornografiska bilder där barn förekommer tillsammans med en eller flera vuxna som utför sådana handlingar. Även en bild där ett barn t.ex. genom speciella kameraarrangemang framställs på ett sätt som är ägnat att vädja till sexualdriften, utan att det avbildade barnet kan sägas ha deltagit i ett sexuellt beteende vid avbildningen, kan omfattas av bestämmelsen. Departementschefen anförde beträffande fall av sådana slag, att en viss försiktighet var påkallad så att det straffbara området inte blev alltför vidsträckt eller svårbedömt. Det kunde inte komma ifråga att straffbelägga all avbildning av nakna barn eller alla bilder där ett barns könsorgan kan urskiljas, även om sådana bilder skulle kunna stimulera en del människors sexualdrift. För att en bild av ett barn skall vara straffbar fodras att den enligt vanligt språkbruk och allmänna värderingar är pornografisk.¹

Ett EU-finansierat projekt – COPINE² – under ledning av Max Taylor, professor vid Universitetet i Cork, Irland, har gjort en kategorisering av de bilder som är i omlopp på Internet i dag. Forskarna konstaterar bl.a. att det är sällan barnen ser ledsna, oroliga eller skrämde ut. De förklarar detta med att det är viktigt att barnet ler för att den som tittar på bilden (gärningsmannen) skall få sina fantasier om att barnet njuter bekräftade. Barnet är så starkt manipulerat av gärningsmannen att de i de flesta fall slipper använda våld för att begå övergreppet (Taylor and Quale 2003).

En bedömning av bilden görs utifrån den kränkning/det övergrepp som barnet varit utsatt för. Bilderna sorteras sedan i en databas – The Platform for Internet Content Selection (PIC) – och bedöms utifrån en tiogradig skala. I detta system inkluderas även icke barnpornografiska bilder, dvs. bilder som kan finnas i vilket fotoalbum som helst eftersom sådana bilder, när de finns tillsammans med barnpornografiska bilder, kan relateras till den vuxnes sexuella intresse av barn.

¹ Kommentarer till 16 kap. 10 a §.

² COPINE – Combating Paedophile Information Networks in Europe. Ett forskningsprojekt med syfte att upptäcka och förstå barnpornografi och de som är inblandade i denna verksamhet.

<i>Nivå</i>	<i>Namn</i>	<i>Beskrivning av bildens art</i>
1	Antydande	Icke erotiska bilder som visar barn i underkläder, badkläder m.m. som inhandlats eller tagits från familjealbum. Bilder där barnen leker normalt, men bildens innehåll antyder otillbörlighet.
2	Nudistiska	Bilder där barn visas nakna eller halv nakna i nudistiska sammanhang.
3	Erotiska	Olovligt (i hemlighet) tagna bilder på barn på en lekplats eller annan skyddad miljö där barnet i varierande grad är naket.
4	Poserande	Bilder där barn poserar påklädda eller i varierande grad nakna. Bilderna är tagna med avsikt att locka sexuellt intresse.
5	Erotiskt poserande	Bilder på barn, påklädda, eller i varierande grad nakna, där de poserar i sexualiserade eller provocerande poser.
6	Tydligt erotiskt poserande	Bilder med betoning på barnets genitalier och där barnet är mer eller mindre naket.
7	Tydlig sexuell aktivitet	Barn som berör sig själva, eller varandra, olika typer av samlag mellan barn utan att en vuxen är involverad.
8	Våld	Bilder där barn blir föremål för sexuellt våld och där en vuxen är involverad.
9	Grovt våld	Grova obscena bilder på sexuellt våld, penetrerande sex, masturbation eller oralsex där vuxen är involverad.
10	Sadistiska/ bestialiska	a. Bilder där ett barn är fastbundet, blir slaget eller piskat eller utsätts för andra handlingar som orsakar smärta. b. Bilder där ett djur är involverat i någon form av sexuellt beteende med ett barn

Om en bild uppmuntrar sexuella fantasier beror inte alltid på bildens innehåll utan på hur den används. I en forskningsöversikt över elva fallstudier av pedofila sexförbrytare visar (Howitt 1995) att även relativt oskyldiga bilder kan aktivera och underhålla sexuella fantasier. I polisutredningar som rör barnpornografi förekommer också icke barnpornografiskt material tillsammans med grova pornografiska bilder. Till detta kommer också manipulerade bilder, där det ser ut som om barnet har utsatts för ett övergrepp. Med ny teknik är möjligheten att manipulera bilderna stor och det är nästan omöjligt för en person som inte är van vid att titta på denna typ av bilder att se att det inte rör sig om ett verkligt övergrepp.

7.5 Att titta på barnpornografiska bilder

I Brå-rapporten finns några exempel på gärningsmännens förhållande till eller beskrivning av sin konsumtion av (sitt tittande på) barnpornografi. En beskrivning som återkommit i domarna är att gärningsmannen hävdar att han halkat in i samlandet och tittandet på barnpornografi. Gärningsmannen har mer eller mindre av en slump stött på barnpornografi på Internet och tittandet har till en början utvecklats på grund av nyfikenhet. Det har inte varit ett medvetet val eller ett aktivt sökande. Andra beskriver att det funnits en spänning i att leta efter och ladda ner barnpornografiskt material från Internet, i något fall kopplat till att det är tabubelagt och förbjudet. För en del har det sedan skett en upptrappning. Det som börjar i relativt liten skala kan småningom bli till mycket stora mängder bilder och filmsekvenser.

Det finns också exempel på en annan typ av upptrappning som gäller typen av bilder och inte omfattningen. Det handlar om män som till en början framför allt sökt och tittat på poseringsbilder av tonåringar, men när de efter hand kommit i kontakt med andra typer av bilder, har de börjat titta på och ladda ner bilder på faktiska övergrepp, i vissa fall övergrepp på mycket små barn. En del personer beskriver denna upptrappning som ett slags missbruk eller tvång. Det tycks också i några fall som om själva samlandet och katalogiserandet i sig är huvudsaken.

I Brå-rapporten förekommer också gärningsmän som i samband med att de chattat på Internet använder barnpornografiska bilder i ett slags rollspel med andra, som ett inslag i sina sexuella fantasier. Bland gärningsmännen finns personer som i tingsrätten hävdar att hanteringen av barnpornografi är ett uttryck för en vilja att testa gränser och att det blivit som en sport att hitta bilder på exempelvis mycket grova övergrepp eller våld.

Brå-rapportens resultat stämmer väl med internationell forskning, t.ex. beskriver Sullivan och Shehan (2003) att anledningen till innehav kan vara en tillfällighet, nyfikenhet, ett rent ekonomiskt intresse eller ingå som en del i ett mönster av sexuella gränsöverskridanden och övergrepp. De beskriver gärningsmannen antingen som en person som passivt tar del av andras produktion genom att titta och samla på bilder och som har kontakt via chatt. Den andra gruppen är de som är aktivt involverade dvs. byter bilder, producerar och distribuerar bilder, som söker kontakt med lämpliga barn och som bildar grupper/möten med likasinnade.

Taylor (2003) delar in frågan kring barnpornografi i produktion och tittande. Det är lätt att fokusera på produktionen därför att skapandet av en barnpornografisk bild förutsätter ett övergrepp/kränkning. Det finns emellertid anledning att se allvarligt även på tittandet. För att kunna framställa bilden måste fotografen skapa en situation där barnet utsätts för ett övergrepp eller kränks. Den som efterfrågar bilden och den som tittar på den är i en mening medskyldig till övergreppet genom att skapa en marknad för denna typ av bilder. Den fotografiska bilden utgör en dokumentation av det brottsliga övergreppet. När den väl lagts ut på Internet kommer den att förbli i cirkulation. För barnens del kan pornografi blir en del i en tillvänjning, varvid barnet trubbas av inför sexuella krav och fås att tro att det som händer är normalt.

7.6 Mängden av barnpornografiska bilder/filmer

År 1997 fattade regeringen beslut om att i samarbete med andra europeiska länder skapa ett digitalt referensbibliotek med barnpornografiskt material. Genom detta finns möjlighet att systematisera och ta reda på det anträffade materialets ursprung. Rikskriminalpolisen har huvudansvar för detta arbete i Sverige.

I det digitala biblioteket finns i dag ca 350 000 bilder och filmer. Barnpornografigruppen vid Rikskriminalpolisen har kunnat identifiera ca 100 svenska barn på dessa bilder. Cirka 40 av dem finns på bilder som är i omlopp på Internet. Under sommaren 2003 har man kunnat identifiera ca 40 nya svenska barn.

I de domar som studerats av Brå har innehavet, dvs. antalet bilder/filmer varierat från två filmer till ett innehav på 140 000 bilder. Barnpornografigruppen inom Rikskriminalpolisen har exempel på en utredning där det från början fanns en miljon bilder att gå igenom.

Nya bilder produceras och distribueras kontinuerligt på Internet. I snitt upptäcks tre-fyra nya barn per vecka enligt forskarna i COPINE.

7.7 Spridning av barnpornografi på Internet

Den första egentliga barnpornografihärvan, som var kopplad till datoranvändning, uppdagades under det tidiga 90-talet. Det var den s.k. Bamse-härvan i Danmark. Den byggde på en gammal teknik,

s.k. BBS-databaser, som i praktiken gjorde det möjligt för ett antal datorer att kommunicera med varandra via modem. Systemet var primitivt och dyrt att använda i jämförelse med dagens Internet men dög utmärkt som nätverk för att sprida barnpornografi i en begränsad grupp.

Med Internet har intresset för barnpornografi utvecklats från ett dolt och oftast kostsamt intresse till möjligheten att ladda ner stora mängder bilder, inte sällan utan kostnad. Därmed minskar riskerna för upptäckt och möjligheterna att skapa stora samlingar ökar samtidigt som detta stimulerar en ständig efterfrågan på nytt material. Allt fler barn utsätts för övergrepp för att tillfredsställa efterfrågan på nya bilder och filmer. Med ny billig och förenklad digitalteknik kan de som är intresserade av att titta på barnpornografi även själva framställa sådan.

Utredare vid polisen har informerat utredningen om flera exempel på ärenden där personer tagit kontakt med unga flickor via populära ungdomssajter. De har stämt träff med flickorna på ett hotellrum under förespegligen att de kan erbjuda modelljobb. I stället har flickorna tvingats/lockats till att medverka i pornografiska filmer. I några fall har dessa bilder/filmer distribuerats på Internet. En och samma gärningsman kan ha varit i kontakt med så många som 40–50 flickor. Vi vet från brottsutredningar i Sverige att det finns ett stort antal offer för sexuell exploatering, även om antalet gärningsmän är förhållandevis litet.

Personer som ingår i nätverk som byter barnpornografiskt material använder sig av fildelningsprogram för att växla bilder med varandra. Ett fildelningsprogram fungerar så att alla som tagit hem programmet ingår i ett nätverket, där man byter film, bilder, musikfiler och spel med varandra. Varje användare får en speciell mapp för att spara material, som alla som ingår i nätverket kan ta del av. De personer som ingår i nätverk döper sina filer med speciella bokstavs- eller sifferkombinationer som endast är kända för dem som ingår i nätverket. Detta förfarande gör det möjligt att söka efter barnpornografiskt material genom att söka på någon av de överenskomna bokstavs- eller sifferkombinationerna. På så vis kan deltagarna byta barnpornografiskt material utan att någon utanför nätverket kan ta del av utbytet. Fildelningsprogrammet innebär att en barnpornografisk bild på några sekunder kan finnas i tusentals datorer.

7.8 Sambandet mellan barnpornografi – och sexualbrott mot barn

I många sammanhang har frågan om huruvida innehav och distribution av barnpornografi stimulerar till fysiska sexualbrott mot barn diskuterats. Det kan inte med säkerhet sägas hur många av dem, som har tillgång till barnpornografi, som också kommer att avancera till fysiska övergrepp. Det kan heller inte sägas om personer som begår sexuella övergrepp också kommer att begå barnpornografibrott. Det finns dock mycket som tyder på att det finns ett samband mellan de olika brotten.

I en bilaga till Barnpornografiutredningen (SOU 1997:29) skriver Peter L Martens, docent i sociologi:

Produktion av barnpornografiskt material hänger nära samman med sexuella övergrepp på barn. Även om ett framställt bildmaterial inte visar en sexualakt mellan en vuxen och ett barn, eller om bilden ens är pornografisk i egentlig mening, kan omständigheterna kring framställningen vara djupt kränkande för det involverade barnet/barnen. Man vet inte med säkerhet under vilka omständigheter en bild av pornografisk karaktär där barn och ungdomar agerar som modeller har kommit till stånd. Det torde vara ganska sannolikt att bildupptagningarna är ett led i en längre process av övergrepp mot barn och ungdomar.

I litteraturen urskiljs fyra hypoteser beträffande vilken roll pornografin spelar (Martens 2000) när det gäller:

- utvecklingen av den avvikande sexuella läggningen (den sexuella motivationen)
- sänkning av den sexuella impulskontrollen
- som substitut för en sexuell kontakt med ett barn
- som medel att bryta barnets motstånd

I vissa fall är kopplingen mellan barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn mer direkt, dvs. när en gärningsman som begår ett sexuellt övergrepp mot ett barn också dokumenterar övergreppet. Den tekniska utvecklingen skapar nya förutsättningar för denna typ av brott, till exempel kan övergrepp som filmas spridas till andra i samma ögonblick som de begås. Det finns också mer indirekta kopplingar, det vill säga gärningsmän som dels gör sig skyldiga till barnpornografibrott (som innehav, överlåtelse och spridning), dels begår övergrepp men som inte dokumenterar sina egna övergrepp.

I 20 procent av anmälningarna om barnpornografibrott i Brå-rapporten finns också anmälan om sexualbrott antingen på samma

anmälan eller på en särskild anmälan. 38 procent av gärningsmännen som fällts för barnpornografibrott har fällts även för sexualbrott mot barn i samma mål. Det rör sig om de flesta typerna av sexualbrott från sexuellt ofredande till grov våldtäkt. Två tredjedelar av barnen har filmats eller fotograferats (det behöver dock inte vara fråga om att själva övergreppet har dokumenterats).

Att så många dömts för både barnpornografibrott och sexualbrott förklaras delvis av det faktum att barnpornografibrotten relativt ofta upptäcks av polisen i samband med utredning av andra brott, till exempel sexualbrott mot barn. Det sker alltså en selektion av vilka av gärningsmännen som upptäcks. Andelen som begår både barnpornografi- och sexualbrott bland samtliga personer som hanterar barnpornografi är sannolikt lägre. En annan koppling kan vara att en person som är med i något av de slutna pedofilnätverken måste distribuera egna bilder för att få tillgång till begärligt material. För att få fram dessa bilder kan personen själv begå egna övergrepp mot barn. Övergreppet fotas/filmas och distribueras till personerna i nätverket.

Frågan om sambandet mellan pornografi och fysiska övergrepp har studerats av flera utländska forskare. Wolak, Mitchell och Finkelhor (2003) har i en studie visat att två tredjedelar av gärningsmännen som arresterats för internetrelaterade sexualbrott mot barn såsom sexuella övergrepp/kränkningar, produktion av barnpornografi med identifierade och oidentifierade offer, distribution av och handel med barnpornografi, också innehade barnpornografiska bilder och filmer. 80 procent innehade bilder som visar sexuell penetrering av barnen. United States Postal Inspection Services (2001) konstaterade att 35 procent av de personer som 1997 anhölls för innehav av barnpornografiska bilder också begått fysiska övergrepp mot barn.

Seto (2001) menar att effekterna av att titta på barnpornografi är starkast hos de individer som redan är disponerade för att begå sexuella övergrepp.

Sandberg och Marlatt (1989) hävdar att ju längre sexuella fantasier hålls vid liv, desto större är risken att beteendet kommer att ageras ut i verkligheten. För många är sexuell fantasi och tändning understödda av pornografi bara ett förspel till verklig sexuell aktivitet med barn (Lanning 1992).

Hernandez (2002) har undersökt en grupp gärningsmän, dömda för innehav av barnpornografi, som frivilligt ingått i behandlingsprogrammet SOTP (The Sexual Offender Treatment Program)

inom ramen för sitt fängelsestraff. De var alla dömda för innehav av barnpornografi, men inte för att ha begått några fysiska övergrepp. Förövarna tillfrågades efter behandlingen om de tidigare begått fysiska övergrepp mot barn och hur många de utsatt. 15 i gruppen nekade till att ha begått några fysiska sexuella övergrepp. Resterade 47 individer, 75 procent av gruppen, rapporterade att de tidigare begått fysiska övergrepp med i genomsnitt 30 offer per förövare.

Mot bakgrund av Brå-rapporten och internationell forskning finns anledning anta att barn som finns i kretsen kring män som anmälts eller dömts för innehav av barnpornografi kan löpa risk att utsättas för sexuella övergrepp/kränkningar. Att så många dömda för innehav av barnpornografi också begått övergrepp talar för det. Det är därför viktigt att poliser och åklagare, som utreder innehav av barnpornografi, är medvetna om att det finns en risk att barn i den misstänktes närmaste omgivning kan ha utsatts eller utsätts för sexuella övergrepp/kränkningar. Barn i den misstänktes familj eller omedelbara närhet kan därför behöva skydd och en anmälan bör göras till socialnämnden i enlighet med 14 kap 1 § SoL.

7.9 Barnpornografibrott och vissa yrkesgrupper

Vissa yrkesgrupper kommer i nära kontakt med barn, exempelvis personal inom barnomsorg och skola, personal på behandlingshem, familjehemsföräldrar och läkare. När sådana personer döms för sexuellt utnyttjande, barnpornografibrott, misshandel etc. bör alltid en bedömning av personens lämplighet att fortsätta i sitt yrka göras. När det gäller legitimerade personer som läkare och psykologer finns en möjlighet att dra in legitimationen, om ett brott begått som gör personen olämplig att utöva sitt yrke.

Stockholms tingsrätt dömde 2003 en barnläkare till fängelse i två månader för barnpornografibrott. I sin bostad hade han haft över 6 000 bilder och 38 filmer. Han hade spritt bilder som dels bestod av poseringsbilder av flickor i nedre tonåren, dels av bilder med grova övergrepp på mindre barn. Polisen fann också omfattande chatt-samtal lagrade på mannens hårddisk. Han har bland annat brukat användarnamnet kåtdoktorn. Hovrätten bedömde inte brottet som grovt och ansåg sig kunna räkna med att NN i framtiden inte skulle komma att ägna sig åt samma eller liknande brottslighet. Påföljden bestämdes till villkorlig dom och bötesstraff.

Socialstyrelsen ansökte hos Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN) om att den dömdes läkarlegitimation skulle återkallas, vilket bifölls. Nämnden skriver att läkaren befattat sig med bilder som förutsätter kränkningar av barn och att tilliten till honom inte längre kan upprätthållas hos allmänheten, särskilt inte hos dem som i egenskap av föräldrar söker vård för sina barn. HSAN anser att han genom brotten visat sig uppenbart olämplig att utöva sitt yrke. Läkaren överklagade beslutet till länsrätten som upphävde beslutet med motiveringen att han vid tiden för brottet levde under besvärliga personliga förhållanden. Numera har han en ny familj och därmed anser länsrätten inte att det finns skäl att återkalla legitimationen. Intresset för barnpornografi ses som något tillfälligt och inte som ett tecken på avvikande sexualitet. Detta fall ger anledning till oro beträffande domstolarnas kunskap mekanismerna bakom barnpornografibrott.

Socialstyrelsen har överklagat domen till kammarrätten. Läkare har i sin yrkesutövning nära fysisk kontakt med sina patienter. Inte minst barn måste kunna lita på att den undersökande och behandlande läkaren inte på något sätt överskrider gränser för en normal läkare-patientkontakt.

8 Handel med barn för sexuella ändamål

Människohandel för sexuella ändamål till Sverige har uppmärksamats på allvar först under senare år. Tidigare var den allmänna föreställningen att handel med människor var något som existerade bara i fattiga länder. Visserligen har det funnits en medvetenhet om att män och kvinnor från rika länder utnyttjar prostituerade i fattiga länder, men att unga människor skulle handlas till Sverige och här tvingas till prostitution, var något som vi inte ville tro existerade.

Människohandel för sexuella ändamål är ett brott som planeras skickligt av kriminella organisationer och sker, framför allt när det gäller barn, väl dolt från myndigheter, organisationer och allmänhet. Hanteringen underlättas genom de öppna gränserna inom Schengenområdet, vilket innebär gränsövervakning utan passkontroll samt en möjlighet att passera gränser i sällskap med minderårig utan att någon ställer frågor om samhörighet eller släktskap.

År 1997 antog justitie- och jämställdhetsministrarna inom EU den s.k. Haagdeklarationen med riktlinjer för att förebygga och bekämpa handel med kvinnor för sexuella ändamål.¹ Deklarationen innehåller rekommendationer för arbetet både på nationell- och internationell nivå. Mot bakgrund av deklarationen gav regeringen i december 1997 Rikspolisstyrelsen i uppdrag att vara s.k. nationell rapportör till regeringen. Uppdraget överlämnades senare till Rikskriminalpolisen. I uppdraget ingår att samla uppgifter om omfattningen av människohandeln i Sverige och att studera hur denna handel kan förebyggas och bekämpas. Dessutom ingår att dagligen hantera underrättelseinformation som rör misstänkt brottslig verksamhet på området, svara på allmänhetens och mediernas frågor, sammanställa rapporter och underlag, anordna och delta i seminarier m.m. Resultaten har årligen redovisats till regeringen. Genom

¹ The Ministerial Declaration on European Guidelines for Effective Measures to Prevent and Combat Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation (Hague, 24–26 April 1997).

bland annat denna rapportering har problemet med handel för sexuella ändamål blivit alltmer uppenbart. Förändrad lagstiftning, satsningar på nya spaningsmetoder och samarbete mellan myndigheter och frivilligorganisationer gör att fler fall av människohandel för sexuella ändamål med kvinnor och barn upptäcks. År 2003 öronmärkte regeringen 30 miljoner för polisens arbete mot människohandel 2004–2006.

I Rikskriminalpolisens senaste rapport (2004) framgår att misstänkt människohandel för sexuella ändamål ökade under 2003. Dessutom kommer det fler uppgifter om att Sverige används som transitland för kvinnor som skall utnyttjas i prostitution i bl.a. Norge och Danmark. Under år 2003 gjordes 21 anmälningar om människohandel för sexuella ändamål i Sverige. Under samma år dömdes två personer för människohandel för sexuella ändamål och nio personer för människohandelsliknande brott såsom koppleri, grovt koppleri, våldtäkt, grovt sexuellt tvång, människorov och olaga frihetsberövande. Domarna avkunnades i Stockholms och i Västra Götalands län.

Nedan ges ett exempel på hur en flicka från ett annat land blir offer för människohandel för sexuella ändamål i Sverige.

Sjuttonåriga O från Ryssland kom där i kontakt med U och D i samband med att hon sökte arbete. U och D övertalade henne att åka med dem till Sverige. På resan till Sverige utsatte de henne för sexuella övergrepp. I Stockholm såldes hon till en man, som utnyttjade henne under en natt. När mannen sedan skulle köra henne tillbaka till U och D lyckades hon fly. Hon träffade en rysktalande man och vistades hos denne pojkvän i tre-fyra månader, när de av en händelse råkade träffa U och D på ett pendeltåg i Stockholm. U och D tvingade med sig O och förde henne till en lägenhetsbordell. Hon lyckades ringa pojkvännen som med hjälp av ett par kamrater kom och hämtade henne.

Tingsrätten fann att de gärningar som beskrivits som människorov tveklöst var att bedöma som sådana. Dessutom var de sexuella övergreppen med beaktande av förövarnas hänsynslöshet och råhet att bedöma som grov våldtäkt. Koppleriverksamheten hade varit omfattande och bedömdes som grov. D dömdes för människorov, grovt sexuellt tvång, olaga hot, grovt koppleri och grovt narkotikabrott till fängelse i tolv år. U dömdes för människorov, olaga frihetsberövande, olaga hot, grov våldtäkt, grovt sexuellt tvång och grovt koppleri till fängelse i tolv år.²

² Rikskriminalpolisen: *Människohandel för sexuella ändamål*, Lägesrapport 6, 1 jan – 31 dec 2003.

Rikskriminalpolisen uppskattar att mellan 400–600 kvinnor blivit offer för människohandel i Sverige under 2003. Siffran är högre än föregående år, men det behöver inte innebära en ökning av antalet. Enligt Rikskriminalpolisens bedömning kan antalet offer för människohandel ha legat för lågt under föregående år. Siffran grundar sig på det ökade informationsinflödet, erfarenheter från traffickinggruppen i Göteborg och utredningar i Stockholms län. Liksom föregående år rekryteras kvinnor till denna handel från i första hand Estland, Litauen Ryssland, och Polen men även kvinnor från Thailand har förekommit.

De flesta fall av människohandel för sexuella ändamål rör vuxna kvinnor över 18 år, men det förekommer också underåriga flickor vanligtvis i ålder 16–17 år.

8.1 Offrens situation

De fall som beskrivs i Rikskriminalpolisens lägesrapport och Brå-rapporten handlar om flickor. Att pojkar inte är synliga i detta sammanhang kan bero på att den verksamheten är ännu mer dold och svårupptäckt än handeln med kvinnor och flickor.

Flickorna lockas för det mesta till Sverige i tron att de skall tjäna pengar och på så sätt förändra sin framtid. Ibland luras de att tro att de skall få ett vanligt arbete. Några är säkert medvetna om att de kommer att sälja sex, men tror att det är något övergående, något som de bara skall göra under en kort tid. I själva verket blir de offer för en modern form av livegenskap.

I många fall blir flickorna fråntagna sina pass, de låses in och ges ingen möjlighet till kontakt med andra. De enda personer utanför lägenheten som de träffar är hallicken och de personer som betalar för att utnyttja dem sexuellt. Flickorna har ofta blivit misshandlade och våldtagna av sina hallickar. Många flickor har sålts vidare flera gånger. De lär sig att inte lita på någon. I de länder som de kommer ifrån är det inte ovanligt att också polisen är inblandad i brottet. Flickorna är rädda och vågar inte berätta vad de varit med om. Om de avslöjar människohandlarna, riskerar de att bli utsatta för represalier av olika slag. Enligt Rikskriminalpolisens lägesrapport inreser en del kvinnor/flickor tämligen frekvent och vistelserna i Sverige begränsas ofta till en kortare tid än tre månader vilket innebär att de inte behöver ansöka om inresetillstånd. I många fall är det en medveten taktik från hallickarnas sida att utnyttja en eller flera

kvinnor/flickor maximalt under kortare tid för att sedan skicka hem dem eller sälja dem vidare till andra hallickar.

Försäljningen av sexuella tjänster sker i Sverige som i andra länder till stor del via Internet.

Utredningen ser med oro på hur barn ensamma eller tillsammans med någon vuxen kan passera gränsen till Sverige helt obehindrat. De flesta som kommer med sina offer till Sverige kommer via en inre gräns. Vid dessa gränser saknar tullen befogenheter att utföra identitetskontroll även om det finns anledning att misstänka att barnet oegentligt kommer till Sverige.

8.2 Några exempel

I Brå-rapporten finns tre fall av människohandelsliknande brott, där offret är under 18 år. Gärningsmännen har i två fall dömts för koppleri eller grovt koppleri. Ett av målen är mycket omfattande och rör internationellt organiserad handel med kvinnor. De fyra gärningsmännen, varav en kvinna, fälldes för koppleri och grovt koppleri. I målet finns fyra målsägande, varav en flicka på 17 år. Hon fördes bort från sitt hemland, såldes och transporterades därefter till Sverige där hon tvingades till prostitution. Hon har även drogats och blivit sexuellt utnyttjad av en av gärningsmännen. Påföljderna bestämdes till fängelse i två år för två av gärningsmännen och till fem respektive sex år för de två andra.

I ett annat mål har flera kvinnor transporterats till Sverige för att arbeta som prostituerade. En av kvinnorna var under 18 år, då hon kom till Sverige. De två tilltalade, varav en kvinna, har främjat prostitution i stor skala och hänsynslöst utnyttjat kvinnor i sin koppleriverksamhet. De har fällts för grovt koppleri till tre års fängelse.

Två personer, en kvinna och en man, har fällts för människohandel för sexuella ändamål, varav den ena även för koppleri och grovt koppleri. En målsägande var 17 år. Hon träffade en av gärningsmännen under sin semester i centrala Europa och förmåddes åka först till Danmark och sedan till Sverige för att prostituera sig. Periodvis har hon varit fråntagen pass, pengar och mobiltelefon. Hon har enligt tingsrätten ”befunnit sig i en sårbar och utsatt situation med små möjligheter att kunna avbryta sin verksamhet”. Den andra gärningsmannen har transporterat henne inom Sverige och även haft som uppgift att bevaka henne.

Rikskriminalpolisen skriver i lägesrapport 6 (2004) att två personer har dömts för människohandel för sexuella ändamål och nio personer för människohandelsliknande brott under 2003. I dessa domar går det att identifiera fyra flickor under 18 år. Några av domarna sammanfaller med dem som redovisas i Brå-rapporten. I förundersökningarna förekommer flera exempel på barn under 18 år. En förundersökning om koppleri i Skåne tilldrog sig år 2003. Det gällde en 17-årig flicka från Polen. En man uppmärksammade den unga flickan tidigt en morgon på en gata i centrala Helsingborg och förstod att hon var rädd och behövde hjälp. Flickan nämnde något om prostitution varför mannen kontaktade polisen. Förhör hölls av polisen som också vidtog andra åtgärder. Därefter överlämnades flickan till Migrationsverket där ytterligare förhör hölls. Samma kväll avisades flickan till Polen. Den snabba avvisningen kom till stånd eftersom flickan ville resa hem och hennes föräldrar ville att hon kom hem snarast.

År 2003 inledde polisen spaning mot två män från Litauen som, enligt ett tips, skulle utnyttja två unga kvinnor i prostitution. De bodde på en gård utanför Grästorp i Skaraborg. Traffickinggruppen vid polisen i Västra Götaland gjorde ett tillslag och grep två män från Litauen. Männerna misstänktes för att ha utnyttjat en sextonårig flicka och en tjuogoettårig kvinna från Litauen i prostitution. De häktades på sannolika skäl misstänkta för människohandel för sexuella ändamål/grovt koppleri och åtalades för koppleri och dömdes till fängelse ett år och sex månader respektive ett år.

Ett ärende i Östergötlands län gäller en sjuttonårig rumänsk flicka som tillsammans med en kroatisk man observerades av en ordningspatrull. Mannen var tidigare avisad från Sverige och flickan saknade pass och andra identitetshandlingar. Patrullen misstänkte människohandel för sexuella ändamål eller koppleri. Ärendet prövades först mot utlänningslagen och mannen släpptes. Flickan kvarhölls tills dess att en annan man kom in till polisstationen med hennes pass varefter förvars- och avvisningsbesluten hävdades och flickan frigavs. Nio dagar senare skrevs anmälan om människohandelsbrott. En förundersökning inleddes och pågår fortfarande. Vidare utredning har stärkt misstankarna om människohandel för sexuella ändamål. Underrättelseinformation tyder på att flickan har lämnat landet.

Enligt Traffickinggruppen vid polisen i Västra Götaland händer det att utländska flickor under 18 år kommer till Migrationsverkets förläggning i Göteborg och ansöker om asyl. I vissa fall får de efter en kort tid kontakt med utomstående personer som erbjuder dem

annat boende i Göteborg. Migrationsverket kan inte tvinga flickorna till visst boende även om polisen misstänker människohandel för sexuella ändamål.

Migrationsverket publicerade i oktober 2003 en genomgång av ärenden där ensamkommande asylsökande ungdomar försvunnit under år 2002. I elva av de genomgångna ärendena finns anledning att misstänka människohandel med barn. Samtliga dessa ungdomar har bott hos anhöriga.

Handläggare vid Migrationsverket uppger att grupper av romska flickor sökte asyl i Sverige under 2003. Cirka 30 flickor kom hit på liknande sätt, ofta tillsammans med en vuxen man som de uppger vara en bror. I dessa ärenden har Migrationsverkets handläggare gjort en anmälan till socialtjänsten i den kommun där flickorna sökt asyl. Socialtjänsten har fattat beslut om omedelbart omhändertagande, men flickorna har i allmänhet avvikit innan socialtjänsten hunnit verkställa beslutet. Socialtjänsten har då polisanmält flickornas försvinnande. Migrationsverkets handläggare misstänker att flickorna används runt om i Sverige både i prostitution och annan kriminalitet. Några av dem har varit föremål för polisingripande i annan kommun. Polisen har inte kontrollerat om flickorna varit efterlysta. De har därför släppts efter förhör och kunnat försvinna igen.

8.3 Omhändertagande av offren

Den 1 oktober 2004 träder ny lagstiftning i kraft som gör det möjligt att ge tillfälliga uppehållstillstånd till utländska personer som utsatts för eller varit vittnen brott i Sverige. Människosmuggling ingår ofta som ett led i människohandel, där de smugglade utnyttjas i till exempel prostitution.

I Rikskriminalpolisens lägesrapport 6 (2004) framgår att det inte är ovanligt att det föreligger en hotbild mot de offer för människohandel som deltar i polisutredning och vittnar mot gärningsmän i domstol. Hotbilden kan från början vara mindre allvarlig och okänd för offret för att efter hand bli mer allvarlig och påtaglig och kulminera efter rättegången. Det är därför synnerligen viktigt att kunna lösa problem som uppstår kring offrets säkerhet. Situationer med allvarlig hotbild aktualiserar även frågor kring offrens återvändande till hemlandet efter rättsprocessens slut. Det bör enligt Rikskriminalpolisen, finnas möjlighet att bevilja offer för människohandel

permanent uppehållstillstånd i Sverige av humanitära skäl. De kan naturligtvis redan i dag söka ett permanent uppehållstillstånd av humanitära skäl, men kraven för att beviljas ett sådant tillstånd är så högt ställda att de troligtvis inte kommer att få det. Det framstår som inkonsekvent att skapa en trygg och säker tillvaro under rättsprocessen, för att efter dess avslutande avbryta alla säkerhetsåtgärder och skicka hem offret till en osäker framtid. Det är särskilt viktigt att beakta omständigheterna kring återvändandet i ärenden som rör underåriga. Det finns i polisens rapportering flera exempel på offer för människohandel som återvänt till sitt hemland till en situation, där det finns risk för ny sexuell exploatering.

Traffickinggruppen i Västra Götaland har nära samarbete med Migrationsverket och de sociala myndigheternas jourbyrå och prostitutionsgrupp. I flera olika ärenden har det varit svårt att hitta bra boende för unga flickor och kvinnor som blivit utsatta för människohandel för sexuella ändamål. En del ungdomshem kan eller vill inte ta emot offer för människohandel, då det krävs stora resurser och särskilda insatser för att ta hand om dem. Det tar tid att få offren att lita på polisen och andra myndighetspersoner och ofta talar de bara sitt hemlands språk.

Genom rapporter och kontakter med utredningens nätverk har det framgått att det finns samarbete mellan myndigheter och organisationer både nationellt och internationellt när det gäller den polisiära brottsbekämpningen. Det finns också samarbete när det gäller kampanjer för att förebygga att flickor och pojkar luras av människohandlare. När det gäller omhändertagandet av offren har vi däremot sett att det saknas samarbete, samordning, kunskap och tydlighet i ansvarsfördelningen mellan berörda myndigheter och organisationer såväl nationellt som internationellt. Dessutom saknas ett tydligt barnperspektiv i behandlingen av offret.

Människohandel för sexuella ändamål där offret är underårigt är ett brott som kräver nya arbetsmetoder. Speciella insatser behövs för att öka kunskapen hos de personer som möter offer för människohandel. Det behövs också riktlinjer som bör omfatta såväl den polisiära som den sociala utredningen, möjlighet till rehabilitering, stöd under själva rättsprocessen och möjlighet till återvändande med särskilt fokus på barnets rättigheter och behov.

9 Sexuell exploatering mot ersättning

9.1 Sexuell exploatering mot ersättning

I det fakultativa protokollet till FN:s konvention om barns rättigheter vid handel med barn, barnprostitution och barnpornografi definieras barnprostitution som användning av ett barn i sexuella handlingar mot ersättning eller varje annan form av vederlag

Är det prostitution, såsom den definieras ovan, som ungdomar som uppger att de sålt sex, anser att de varit involverade i? Troligtvis inte. Flickors och pojkars syn på sexuell exploatering mot ersättning är mer komplex än så.

På senare år har det i USA genomförts flera studier av hemlösa ungdomar och ungdomar som bor på olika institutioner (kriscentra). Man har då sett att de sexuella tjänsterna ingår som en väsentlig del i ungdomarnas ekonomi. Sex mot ersättning ger dem möjlighet att klara sig själva utanför familjen. I sex för överlevnad, så kallat "survival sex", inkluderas sex mot husrum, mat, droger och pengar. Det är oklart om det rör sig om försäljning eller byte och i vilken utsträckning pengar utgör ersättningen.

I den norska rapporten *Sex for overlevelse eller skyggebilder av kjaerlighet*. (Hegna och Pedersen 2002) förs ett intressant resonemang om hur man skall definiera och beskriva försäljning/byte av sex. Genom de intervjuer som forskarna gjorde med ungdomsarbete fick de klart för sig att det inte alltid var enkelt att klassificera olika händelser. Transaktionen var inte alltid tydlig, framför allt inte när det fanns kärlek och känslomässiga band mellan "köparen" och "säljaren". Som exempel nämns när en flicka har ett förhållande med en mycket äldre man som hon är uppriktigt kär i, när en flicka är förälskad i en tuff kille i gänget och när en ung man har sex med vuxna män i sitt sökande efter närhet. Ungdomarna skulle förmodligen uttala sig positivt om dessa relationer. Som vuxna undrar vi: Är det äkta känslor och äkta kärlek, eller är det skuggbilder av kärlek som ungdomarna upplever? Flickors relationer till äldre män

kan lätt betraktas som övergrepp eller prostitution. Ungdomarnas upplevelse av närhet kan av hjälpsystemet beskrivas som tvång och utnyttjande. Sexuell nyfikenhet inom ett nytt spännande livsområde kan snabbt stämplas som utnyttjande eller stigmatiserande prostitution. Forskarna avslutar sitt resonemang på följande sätt:

Antagligen är det – i det fortsatta arbetet på fältet – viktigt att inta en kritisk hållning till begreppsutvecklingen och att kritiskt reflektera över egna försök till teoriutveckling och konkret kartläggning. Detta är viktigt, inte minst för att temat av media upplevs som spännande och pikant och därmed lätt kan dramatiseras och förvrängas.

9.2 Sexuell exploatering mot ersättning i enkätundersökningen

I enkätundersökningen *Ungdomars sexualitet – attityder och erfarenheter* har 60 (23 flickor och 37 pojkar) av 4 343 ungdomar svarat ja på frågan om de erbjudit/sålt sex mot ersättning/pengar (Svedin och Priebe 2004). Detta motsvarar totalt 1,4 procent av de svarande – 1 procent i flickgruppen och 1,8 procent i pojkgruppen.

39 ungdomar, som inte svarat ja på frågan om de exploaterats sexuellt, uppger att de i samband med sexuella övergrepp erbjudits pengar eller förmåner.

Fem pojkar och en flicka uppger att de har sålt sexuella tjänster mot att vid samma tillfälle eller senare få sexuella tjänster i utbyte s.k. "utbytessex". En flicka sålde sex mot att få chansen att bli fotomodell. I ett fall svarade en pojke att han låtit sig fotograferas mot pengar i en vadslagningsituation. Två flickor rapporterar att de sålt sex mot droger/knark.

Månsson och Söderlind (2004) beskriver i sin undersökning *Sexindustrin på nätet* flickor som valt att medverka i porrfilmer för att de varit nyfikna eller vill dryga ut kassan. Forskarna gjorde under en vecka i februari 2004 en enkel kontroll på Internet och fann åtta flickor/unga kvinnor som erbjöd sig att strippa framför en s.k. webbkamera mot sms-betalning.

9.3 Domar som gäller sexuell exploatering mot ersättning

I Brå-rapporten förekommer 17 fall av förförelse av ungdom, nio fall av koppleri och fyra fall av sexuellt ofredande. Ersättningen som barnet fått i utbyte mot den sexuella handlingen ser olika ut. Det kan handla om pengar, mobiltelefoner, andra ”presenter”, alkohol eller droger. Handlingarna skiljer sig också åt. Ett typfall är då flera barn vid ett flertal tillfällen besöker någon i dennes bostad – det är ett ”springande” av barn hos personen i fråga. Det tycks i några fall röra sig om relativt ensamma män med få vuxenkontakter, som försöker bli/blir kompis med barnen. Det som lockar kan vara att mannen bjuder på cigaretter och öl, att han har dataspel eller visar film. I något sådant fall har en tydlig upptrappning skett; mannen har börjat visat porrfilm för barnen (pojkar i det här fallet) och så småningom har han sexuellt ofredat dem genom att onanera och också fått pojkarna själva att onanera. Pengar har varit inblandade, men inte alla gånger och inte för samtliga pojkar. Det kan ibland vara svårt att avgöra om pengar eller något annat verkligen givits i utbyte mot en sexuell handling.

Det finns också exempel på barn som själva föreslagit att de skulle få pengar, om de blottade sig eller utförde andra sexuella tjänster åt gärningsmannen.

I ett mindre antal fall där barnet fått ersättning för någon typ av sexuella tjänster, har det skett vid ett mycket stort antal tillfällen, ca 20 gånger och över 40 gånger i några fall.

I en del fall har gärningsmannen och barnet (flickor i dessa fall) kommit i kontakt med varandra på Internet eller per telefon och kommit överens om att ha sexuellt umgänge i utbyte mot pengar eller alkohol.

Ett par flickor har av sina pojkvänner förmåtts prostituera sig vid några tillfällen, en av dem har inte klarat av att säga nej på grund av rädsla för att pojkvännen skulle göra slut. En flicka har grovt sexuellt utnyttjats av sin 60-årige fästman som dessutom har förmått henne att prostituera sig. Fyra män har åtalats för köp av sexuella tjänster av henne.

I ett fall har gärningsmannen, som själv grovt sexuellt utnyttjat fyra pojkar, även förmedlat kontakter mellan dem och andra män som utnyttjat dem sexuellt. Dessa fyra män har givit pojkarna presenter i utbyte mot det sexuella umgänget.

Det framgår i ett mål att en flicka, som rymt från ett behandlingshem, prostituerat sig. Hon har gjort detta även vid ett tidigare tillfälle och då träffat en man som, enligt tingsrätten, ”utnyttjat och befäst ett självdestruktivt levnadssätt” hos flickan. Mannen har fällts för koppleri och våldtäkt.

9.4 Socialstyrelsens rapport om prostitution

Socialstyrelsen har regeringens uppdrag att följa och samla kunskap om prostitutionens omfattning och utveckling i Sverige. Den första rapporten redovisar i princip vuxna i prostitution. Den andra rapporten redovisar kännedom om prostitution i Sverige år 2003 och är baserad nästan uteslutande på kvalitativa intervjuer med personer, som i sin verksamhet kommer nära prostitutionen. Informanterna i Stockholm, Göteborg och Malmö redovisar att de sällan ser underåriga i prostitution. Trots att många vuxna i prostitutionen uppger att de fått sina första erfarenheter av prostitution när de var 14–15 år, är underåriga relativt osynliga i gatuprostitution.

En av Socialstyrelsens informanter när det gäller unga kvinnor i prostitution är kulturföreningen Bellas vänner i Umeå (kulturföreningen har sedan Socialstyrelsen gjorde intervjun upphört och delar av verksamheten har flyttat över till Umeå kvinnojour). Bellas vänner uppger att de i sin verksamhet kommit i kontakt med ca 70 unga kvinnor med prostitutionserfarenhet. Många är sexuellt traumatiserade och började sälja sex redan i 13–14 årsåldern. En del har sålt sex några få gånger, medan andra fastnat i det under flera år. Enligt Bellas vänner är Internet det vanligaste sättet för flickorna att få kontakt med sexköpare.

I SoS-rapporten ges en bild av flickors väg in i missbruk och prostitution, framför allt förmedlad av en informant som arbetar på behandlingshem. Informanten berättar om unga kvinnor (16–20 år) som via en kärleksrelation lockas eller luras in i såväl drogberoende som prostitution. Det kan vara flickor med en ordnad uppväxt som blir kära i en några år äldre man med drogproblem, som de tror att de ska kunna ”rädda” med sin kärlek. I stället hamnar de så småningom i ett allt starkare beroendeförhållande till mannen, vilket leder till att de i valet mellan att förlora relationen eller anpassa sig till mannens levnadssätt väljer det senare. Detta är en väg in i prostitutionen som inte är så synlig. Informanten berättar att flickor på behandlingshem har kunder även under behandlingstiden och att

kontakt tas via mobiltelefon. Flickorna uppges inte se detta som prostitution; de tycker att de "får" saker, anser sig lite förmer och föraktar dem som går på gatan. En ungdomsmottagning i Stockholmsområdet har kontakt med några flickor som rör sig mycket på olika innekrogar, där de har ett stort manligt umgänge. De låter sig bjudas på "både det ena och det andra" i utbyte mot sex.

10 Offren

Offren för sexuell exploatering kan vara allt ifrån små barn som fotograferats för pornografiska ändamål utan att veta om det till tonåringar som tvingas sälja sexuella tjänster. De psykiska, fysiska och sociala konsekvenserna av att ha varit utsatt för sexuell exploatering varierar utifrån faktorer som barnets ålder, typen av exploatering och relation till förövaren. Det faktum att sexuell exploatering av barn är ett heterogent fenomen gör det svårt att ge en generell bild av offren. Följande beskrivning skall läsas med detta förbehåll.

10.1 Den brottsliga handlingen

Sexuell exploatering kan handla om många olika typer av handlingar. Barnen i Brå-rapporten varit utsatta för dokumentation av övergrepp, annan skildring av barn i pornografisk bild (posering eller nakenbild), att barnet eller någon annan fått någon form av ersättning i utbyte mot sexuella handlingar, att någon låtit andra utnyttja barnet eller förmått barnet att prostituera sig. Nittio av de 151 barnen hade varit utsatta för barnpornografibrott. I 40 fall var brottsrubriceringen förförelse av ungdom, vilket i allmänhet betydde att barnet fått något slags ersättning i utbyte mot en sexuell handling. Ersättning gavs i form av pengar, mobiltelefoner, ”presenter”, alkohol eller droger. Barnen hade också lockats med exempelvis cigaretter, öl, dataspel och videofilmer.

I Backs och Svedins undersökning *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi* (2003) varierade antalet övergrepp från något enstaka tillfälle till 74 dokumenterade övergrepp. De sexuella handlingarna rör sig om allt från att förövaren pillat på barnets könsorgan till fullbordade orala, genitala och anala samlag. Barn har uppmannats till sexuella aktiviteter med varandra inför kameran, fotograferats med diverse föremål i slid- och analöppning, onanerat åt förövare m.m.

10.2 Kön

Sjuttio procent av barnen i Brå-rapporten är flickor. I den del av undersökningen som omfattar anmälningar till polisen uppgår andelen flickor till 80 procent.

I ungdomsenkäten svarade 23 flickor och 37 pojkar att de sålt sex mot ersättning/pengar, vilket motsvarar 1 procent av flickgruppen och 1,8 procent av pojkgruppen. Att fler pojkar än flickor säljer sex stämmer överens med annan nordisk forskning.

10.3 Ålder

Genomsnittsåldern i Brå-rapporten, som i hälften av fallen gäller barnpornografibrott, är 12 år med en spridning mellan 2 och 17 år för flickorna och 7 och 17 år för pojkarna. Drygt 80 procent av pojkarna och ca 65 procent av flickorna är under 15 år.

I ungdomsenkäten uppgav 46 av de 60 ungdomar som sålt sex att de var mellan 14 och 18 när de första gången sålde sex. Medianvärdet var 16 år.

Den tidigare nämnda norska rapporten (Hegna och Pedersen 2002) innehåller en översikt över några norska forskningsprojekt beträffande ungdomar som säljer sex. Bland annat redovisas en intervjuundersökning med 26 gatuprostituerade kvinnor 17–32 år. Genomsnittsålder för debut i prostitution var 15 år. Den yngsta var bara 13 år.

Det finns även en norsk studie om prostituerade pojkar (Solevåg och Isachse 1993). Flertalet av dem debuterade i prostitution redan i 12–13-årsåldern.

10.4 Relation till förövaren

I Brå-rapporten är förövaren en helt okänd person i bara 10 procent av fallen. Sjuttio procent av förövarna är bekanta med barnen. Tretton procent har kommit i kontakt med barnen i yrkes- eller fritidsverksamhet. Skillnader mellan pojkar och flickor finns i den sistnämnda kategorin, där 2 procent av flickorna och 40 procent av pojkarna lärt känna förövaren. Tolv procent av flickorna och ingen av pojkarna hade utsatts inom familjen och detsamma gäller kontakt via Internet.

I Svedins och Backs undersökning av 32 barn som utnyttjats i pornografi hade nio utnyttjats av en släkting, åtta av en bekant till familjen och åtta av en biologisk far, adoptivfar, styvfar eller av personer som var sambo med någon av föräldrarna. I endast tre fall vara förövaren obekant för offret (2003). När familjen av något skäl sviktade, erbjöd förövaren avlastning genom att ställa upp som barnvakt, vuxenkompis etc. Genom att förövaren var en betrodd person exempelvis en arbetskamrat till någon av föräldrarna, förskolepersonal eller släkting, uppskattad och omtyckt av såväl vuxna som barn, var det ingen som fattade misstankar. Barnen sökte sig självmant till förövaren som engagerade sig, uppmärksammade dem och erbjöd sysselsättningar som de uppskattade. I flertalet fall kan man se att förövaren likt en gökunge trängde ut föräldrarna. Förövaren blev för en tid en viktig person eller till och med den viktigaste vuxna personen för barnet.

10.5 Vägen in i prostitution och prostitution för överlevnad (s.k. survival sex)

I en norsk rapport (Hoigård och Finstad 1986) beskrivs vägen in i prostitution för gatuprostituerade kvinnor 17–32 år som en stegvis process, där självbild och förhållande till den egna sexualiteten är centrala element. Tidiga sexuella övergrepp, upplevelsen av kvinnekroppen som en form av kapital, låg självrespekt samt missbruk är gemensamma erfarenheter bland flickorna. Någonstans i processen rycker prostitution närmare som ett möjligt alternativ.

I Hedins och Månssons bok *Vägen ut!* (1998) beskrivs vägen in i prostitution på följande sätt:

Vårt intervjumaterial ger i allt väsentligt stöd åt den teori som tolkar vägen in i prostitution som i första hand en interaktiv process, dvs. som en följd av ett flertal samverkande faktorer. Dessa faktorer kan vara sexuella övergrepp, bristfällig känslomässig anknytning till närstående samt fysisk och psykisk misshandel. Centralt i processen är internalisering (införlivande) av en bristande självkänsla hos kvinnan. Denna förstärks kontinuerligt av en serie erfarenheter under uppväxtåren som framhäver hennes utanförskap. Som vi visat drabbas flera av kvinnorna tidigt av horstämpeln. Denna stigmatisering underlättar steget in i prostitutionen. Det engelska uttrycket 'drifting into prostitution' är betecknande för händelseförloppet. I ett sådant perspektiv blir själva debuten som prostituerad ofta inte särskilt dramatisk, även om de faktiska omständigheterna omkring den kan vara nog så dramatiska.

I den tidigare nämnda undersökningen av 83 pojkar/män som sålde eller tidigare hade sålt sex (Solevåg och Isachse, 1993) visade det sig att det var svårt att generalisera kring denna grupp och kring motiven till att de började sälja sex. Flertalet lade dock vikt vid ekonomiska behov. De hade ett desperat behov av att skaffa pengar till droger eller för att täcka elementära behov som mat och husrum. Behovet av vuxenkontakt och omsorg samt av att testa den egna sexualiteten nämndes också av flera. De viktigaste arenorna för manlig prostitution var köpcentra, järnvägs- och busstationer, spelhallar, parker och badhus. Med ögonkontakt, icke-verbala signaler och koder får man kontakt. En annan arena är män i närmiljön som samlar unga pojkar i sitt hem med video, dataspel m.m. som lockbete. Slutligen har kontaktannonser blivit en allt vanligare väg till kontakt, men även restauranger, barer och massageinstitut förekommer.

I rapporten *Sex for overlevelse eller skyggebilder av kjaerlighet* (Hegna och Pedersen 2002) sammanfattas fyra norska studier om ungdomar som säljer sexuella tjänster. Beträffande familjebakgrund konstateras att flera studier indikerar att dessa ungdomars bakgrund ofta innehåller socioekonomiska problem, dysfunktionella familjer, familjevåld, sexuella övergrepp och bristande omsorg. Tidiga sexuella erfarenheter ser ut att vara en avgörande faktor i utvecklingen fram mot prostitution bland både pojkar och flickor. De kan bidra till att bryta ned och flytta sexuella gränser så att försäljning av sex blir en möjlighet. Alkohol- och narkotikamissbruk var mycket utbrett i gruppen. Det både föregick prostitutionen och var en konsekvens av att ha blivit involverad i sexmarknaden. I studiens intervjuundersökning med professionella som arbetar med ungdomar nämns att det är förluster, sårbarhet och längtan och som gör ungdomarna utsatta i förhållande till personer som kan tänka sig att utnyttja deras svaghet och som gör att de har svårt att stå emot övertalningar, erbjudanden, lögner och makt. De skriver om ungdomarnas behov av

ömhet, omsorg, kärlek, trygghet, status, accepterande, sexuell identitet och vuxenkontakt. Det är trist att se på denna lista och veta hur långt många ungdomar är ifrån att skaffa sig det de behöver med hjälp av de strategier de valt. Har de något val?

Forskarna resonerar själva kring denna fråga på följande sätt:

Är de ungdomar som vi tecknat en första grov skiss av bara passiva offer för en smärtsam uppväxt som inte har givit dem något val? Eller

kan vi se också dem som ungdomar som har valt ett okonventionellt sätt, som de flesta av oss fördömer, för att uppnå mål som vi kan förstå? Enbart frågan kan verka provocerande. Likväl tror vi att det är nödvändigt att ställa den.

10.6 Psykiska konsekvenser

De psykiska konsekvenserna av sexuella övergrepp och exploatering beskrivs i en del domar i Brå-rapporten. Det handlar om skuld- och skamkänslor, obehag, känslor av äckel och om svårigheter att känna närhet till andra. I ett mycket grovt fall begick barnet självmord strax innan rättegången ägde rum.

Barnen i Svedins och Backs (2003) undersökning visade under övergreppsfasen inga symtom som kunde tolkas som signaler om övergrepp. Avslöjandena blev en chock för både föräldrar och barn. Barnen hade hoppats att föräldrarna aldrig skulle få veta något. Inte heller barnen i "Huddingefallet" visade några symtom. Det var föräldrarna som hamnade i kris efter avslöjandet. Alla barn i Svedins och Backs undersökning beskrev skuld- och skamkänslor. Samtidigt växte en ilska mot förövaren fram och några kände sig grundlurade. Livet efter avslöjandet blev kaotiskt och samtliga barn mårde dåligt. Barnens reaktioner varierade från lättnad över att det hela var avslöjat till starkt förnekande och förtvivlan över att behöva konfronteras med det som hänt. Efter avslöjandet fungerade inte längre försvar som bortträngning, förnekande eller isolering utan barnen drabbades av en storm av förvirrade känslor. Enligt föräldrarna tog det upp till ett år innan allt började ordna upp sig. Cirka 17 månader efter avslöjandet registrerades barnens psykiska hälsa med hjälp av intervjuer med föräldrar och barn. Av de intervjuade barnen visade 16 av 22 tecken på psykisk ohälsa.

10.7 Ungdomar som säljer sex

Av Svedins och Priebe's undersökning framgår att de som i enkäterna uppger att de erbjudit/sålt sex mot ersättning/pengar är ungdomar med många särdrag och svårigheter. De karaktäriseras av att de i jämförelse med andra ungdomar:

- oftare har invandrarbakgrund (pojkar)
- oftare är rökare och röker mer (pojkar)

- börjar dricka alkohol tidigare och har en större alkoholkonsumtion (flickor + pojkar)
- oftare har begått regelbrott i form av exempelvis stöld
- köpt sex (pojkar)
- använt hasch/marijuana eller andra narkotiska preparat (flickor)
- har sämre upplevd psykisk hälsa
- upplevt mer svårigheter i relation till föräldrarna
- haft en tidigare sexualdebut och fler sexualpartners (flickor + pojkar)
- oftare har erfarenheter av oralsex och analsex (flickor + pojkar)
- oftare har erfarenheter av heterosexuella samlag (flickor)
- oftare har erfarenheter av homosexuella samlag (pojkar)
- oftare varit utsatt för sexuella övergrepp av vuxna och av jämnåriga (flickor + pojkar)
- oftare utsatt andra för sexuella övergreppshandlingar (flickor + pojkar)
- i större utsträckning (överhuvudtaget) sett på pornografi (flickor)
- oftare (intensitet/frekvens) tittat på pornografi (flickor + pojkar)
- sett mer på pornografi med tvångs- och våldsinslag samt sex mellan vuxna och barn (flickor + pojkar)
- sex med djur (pojkar) eller med gruppsex (flickor)
- oftare upplevt pornografin som upphetsande (flickor) eller spännande (pojkar)
- oftare fått lust att pröva det dom sett (flickor + pojkar)
- oftare lärt sig från pornografin (flickor)
- oftare prövat sexuella handlingar som man fått idéer till genom porr (flickor + pojkar)
- har liberalare attityder till att sälja sex för egen del i framtiden eller att acceptera att andra gör det (flickor + pojkar)
- oftare en tendens att skylla på barnet om det blir utnyttjat sexuellt (pojkar)
- liberalare attityd till sex mellan vuxna och barn under 15 år (framförallt pojkar)
- liberalare inställning till att själv utnyttja en annan ungdom i grupp (pojkar)

Forskarna skriver att de tycker sig se minst två mönster bland ungdomar som sålt sex mot ersättning/pengar. Det första är att dessa ungdomar har levt och lever ett påtagligt sexualiserat liv. Det tar sig

en mängd uttryck inom sexualitetens område med tidig debut, intensivare sexualliv med fler partners och större erfarenhet av olika sexuella aktiviteter och en del uppvisar sexuella förövarbeteenden. I vissa fall kan detta sannolikt kopplas till erfarenheter av att själv ha varit utsatt för sexuella övergrepp och andra traumatiska upplevelser under uppväxten. Det andra mönstret är att sälja sex också kan ses som ytterligare ett uttryck för ett utagerande, prövande och gränsöverskridande beteende bland många andra. Ett stöd för detta kan ses i den påtagligt ökade förekomsten av rökning, alkoholförtäring och olika asociala handlingar, framför allt bland pojkar. Ökat missbruk är det som utmärker framför allt flickor.

10.8 Varför berättar de inte?

Empirisk och vetenskaplig dokumentation visar att barn har mycket svårt att berätta om övergrepp, såväl när de pågår som senare i livet. I Svedins och Backs undersökning om barn som utnyttjats i barnpornografi berättade inget barn spontant om övergreppen. Enligt forskarna ger undersökningen starkt stöd för att barn tigger och står ut. Det finns många skäl till att barn inte berättar:

- *Barnet som inte vet att det utsatts för brott*

Yngre barn har ingen kunskap om sexualitet och är inte medvetna om att de utsatts för otillåtna handlingar. Dessutom kan förövarna vara mycket manipulativa och under lång tid anstränga sig för att knyta barnet till sig. Det kan vara svårt för barnet att uppfatta när leken eller den fysiska närheten övergår i sexuella handlingar. I Brå-rapporten nämns att några av barnen som utsatts för övergrepp hade fått ögonen förbundna och inte förstätt vad de varit med om.

- *Barn som inte minns*

Tidigare ansågs att små barn inte har förmåga att minnas, men modern forskning visar att även små barn kan minnas. De har dock svårigheter att berätta, eftersom de inte har samma förmåga att organisera ting och händelser i minnet och inte har någon klar tidsuppfattning. Barn kan emellertid ha en vilja att inte minnas, även om de gör det. Det gäller särskilt när de varit utsatta för sexuella övergrepp, som är förknippade med olust, rädsla och kanske förnedring. Att inte minnas kan vara en överlevnadsstrategi.

- *Barn som inte kan berätta*

Riktigt små barn kan av naturliga skäl inte berätta. Barn med funktionshinder, t.ex. utvecklingsstörning, psykisk störning eller tal-svårigheter, har också svårt att förmedla vad de varit med om. Även barn som talar dålig svenska eller inte talar svenska alls, kan ha svårt att berätta om traumatiska upplevelser. Tolkning innebär i en sådan situation en komplikation bland annat därför att ytterligare en person befinner sig i rummet när barnet skall berätta om svåra upplevelser. Det kan också verka försvårande om tolken inte har kunskap om barn och barns sätt att uttrycka sig.

Vissa barn har varit drogade eller sovit under övergreppen och kan då självklart inte redogöra för vad som hänt. I exempelvis Huddingemålet 2003 sov många av barnen på bilderna.

- *Traumatiserade barn*

Psykisk traumatisering kan uppstå när något hänt som gjort att barnet känt stark skräck och hjälplöshet. Den akuta reaktionen ersätts så småningom av posttraumatisk stress (PTSD) som bland annat kännetecknas av att barnet om och om igen påminns om traumat och fortsätter att känna skräck. De återkommande symptomen kan bestå i minnesbilder, flash-backs, mardrömmar, återupplevande lek m.m. För att undvika detta kan barnet aktivera olika försvarsmekanismer som förträngning av minnena och dissociation, dvs. uppsplittring av tillvaron i en verklig och en överklig del. Dissociation blir ett sätt att bygga upp murar för att hålla borta traumatiska minnen.

- *Tystnad och hemlighållande*

Tystnad och hemlighållande är ett utmärkande drag för familjer där det förekommer våld eller övergrepp. Familjehemligheterna kan ofta bevaras mycket länge, eftersom dysfunktionella familjer i allmänhet är socialt isolerade. När alla låtsas som ingenting, kan barnet till slut börja tvivla på sin egen verklighetsuppfattning. Ett annat skäl till att barn inte berättar om brott inom familjen är barns starka lojalitet gentemot sina föräldrar.

Genom att tillämpa de förövarstrategier som beskrivs i kapitel 12 kan förövare utanför familjen knyta barnet till sig. Barnet kan till slut uppleva att de ingår i en pakt med förövaren, att de tillsammans bär på en hemlighet som de lovar att inte avslöja. Barnen kan också hotas till tystnad. I en del fall kan barnet välja att inte avslöja något av lojalitet med förövaren. De kanske tycker synd om honom, vill

inte skada honom och kan vara känslomässigt bundna till honom. Det kan exempelvis gälla flickor som har dålig kontakt med sina föräldrar, som kanske rymt eller kastats ut hemifrån och som etablerat nära relationer till äldre män.

- *Känslor av skuld och skam*

Barns känslomässiga utveckling hotas om de inte kan känna tillit och respekt för dem som står dem närmast och som de är totalt beroende av. Alltså tar de själva på sig skulden för problem som övergrepp och misshandel inom familjen. Även när det gäller brott som begås av någon utanför familjen kan barnet ha starka skuld- och skamkänslor. Barn drar sig i det längsta för att berätta om handlingar som är associerade med känslor av skam, skuld och äckel.

Det är också vanligt att offren känner sig medskyldiga. Upplevelsen av att vara medskyldig blir särskilt stark om barnet fått någon form av ersättning för sexuella tjänster och om övergreppen eller kränkningen dokumenterats. Barn som själva varit aktiva genom att ta egna initiativ till kontakt, kan ha särskilt starka känslor av att vara medskyldiga. Inställningen att offret har sig självt att skylla omfattas ofta inte bara av offret själv utan ibland även av omgivningen. Ett exempel på det ges i en dom från år 2003, där en trettioårig man dömts för sexuellt utnyttjande av en fjortonårig pojke, men där pojken inte tilldömdes något skadestånd därför att man inte ansåg att han blivit kränkt:

X får genom att ha presenterat sig på webbsidan Sylvester anses ha 'bjudit ut sig till homosexuell kontakt'. Han har genom sin presentation fått kontakt med Y och sökt upp Y i dennes bostad uppenbarligen med insikt om att han där skulle ha sex med Y. Med hänsyn till det anförda är X att anse som initiativtagare till det som kom att ske. Sättet på vilket X har fått kontakt med Y visar inte på något vis att X har blivit förledd eller utnyttjad mot sin vilja. Tvärtom visar det på drivkraft och en klar viljeinriktning.

Det är inte ovanligt att de känslor av skuld och skam, som flertalet barn som utnyttjats sexuellt känner, förstärks efter avslöjandet. Det har i många år pågått en debatt om att vuxna kvinnor som utsatts för övergrepp känner sig förnedrade, kränkta och ifrågasatta i svenska domstolar. Genom att polisen, domstolen och den misstänktes advokat frågar ut kvinnan om hennes klädsel, beteende, alkoholvanor, sexualitet etc. kan hon uppfatta att samhället anser att hon har sig själva att skylla. Barn som upplevt detta kan inte förväntas berätta om eventuella nya övergrepp.

- *Svårt att tala om sexualitet*

För de flesta människor är det svårt att tala om sexualitet trots den öppenhet som i dag råder i samhället om sexuella frågor. Om det gäller sexuella avvikelser, utnyttjande och kränkningar blir det särskilt svårt. Barn har i allmänhet inte ens ord för att beskriva sådant som har med sexualitet att göra.

I vissa kulturer är det tabu att tala om sex, vilket gör att barnen har ett mycket starkt motstånd mot att tala om sex i allmänhet och om sexuellt utnyttjande i synnerhet. Flickor från patriarkala kulturer riskerar – förutom skammen – att bli uteslutna ur sina familjer, hotade och misshandlade om det kommer fram att de utsatts för någon form av sexuell exploatering/utnyttjande.

Ytterligare en grupp som kan ha särskilt svårt att berätta är homosexuella pojkar. Om de inte varit öppna om sin sexuella läggning, kan ett avslöjande om sexuellt utnyttjande innebära att de samtidigt måste berätta om sin homosexualitet. Det blir på det sättet så att säga två avslöjanden, vilket är svårt att klara för en tonåring. Även hos heterosexuella pojkar, som utnyttjats av män, kan motståndet mot att berätta vara starkt. De kan känna skam, inte bara över att ha utsatts för övergrepp, utan också för att förövaren var homosexuell. Det kan också aktualisera frågor kring den egna sexuella läggningen.

- *Rädsla för konsekvenserna*

Barn kan vara rädda för att inte bli trodda. Det är också det som faktiskt händer många barn. Barn som avslöjar övergrepp möts ofta av misstro, särskilt om förövaren finns inom familjen. Även om avsikten inte är att underkänna barnets berättelse, kan barnet uppfatta det så. Alla utredningar som följer i spåren på misstankar om sexuella övergrepp, inte minst polisutredningarna, kan lätt upplevas som ett ifrågasättande och misstänkliggörande av barnet självt.

Ju äldre barnet är desto större förmåga har det att reflektera över vilka konsekvenser ett avslöjande kan få. Att inte bli trodd, att förövaren kommer att hamna i fängelse eller begå självmord, att familjen splittras, att själv bli placerad i familjehem eller på institution är funderingar och farhågor som kan göra att äldre barn väljer att behålla sin hemlighet.

- *Ingen att tala med*

En första förutsättning för att barn skall kunna berätta om våld och övergrepp är att de har någon att vända sig till. Bara ungefär hälften av dem som utsatts för sexuella övergrepp före tonåren har haft någon vuxen person som de litat på och kunnat tala med (SOU 2001:72).

Utan kunskap om barnets situation och reaktioner kan bemötandet från både utredare och "hjälpare" bli sådant att de råkar ut för en sekundär traumatisering. Dessutom blir utsikterna att polis-anmälningarna skall leda till åtal mycket små.

11 Förövarna

Vad får vuxna människor att vilja ha sex med barn och ungdomar? I de fall förövaren har en pedofil läggning är svaret förhållandevis enkelt. Det är svårare att förklara när det gäller dem som befinner sig i gränslandet eller som normalt har en sexualpartner som är jämnårig. Vad får dem att vända sig till unga människor? En del av svaret har givits i tidigare kapitel. Frågorna om vem sexköparen eller internetförövaren är går dock inte att besvara på något entydigt sätt, eftersom de inte tillhör någon avgränsad och homogen grupp. I en rapport om sexexploatören inför den andra världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn i Yokohama skrev Julia O'Connell Davidson, professor i sociologi vid universitetet i Nottingham:

Denna rapport understryker det faktum att det inte finns någon särskild 'sexexploator'. I stället finns det människor (vuxna och barn, män och kvinnor) som sexuellt exploaterar barn på många olika sätt, av många olika skäl och i många olika sociala sammanhang. Rapporten talar för att frågan om vem som sexuellt utnyttjar barn inte kan reduceras till frågan om 'pedofili'. Insikten om förekomsten av och den skada som orsakas av dem som upprepat och avsiktligt söker efter unga människor att utnyttja sexuellt, ger inte hela förklaringen till varför barn utnyttjas och av vem. Rapporten belyser komplexiteten när det gäller förövare av sexuell exploatering i termer av identitet, attityder och motivation såväl i sexindustrin som i icke kommersiella sammanhang.

I den norska rapporten *Sex for overlevelse eller skyggebilder av kjaerlighet* (Hegna och Pedersen 2002) förs ett resonemang med relevans i detta sammanhang. Författarna frågar sig om vuxna som köper sexuella tjänster av unga människor bara är ute efter att köpa sexuella tjänster eller om det också är offrens ungdom som lockar. Ungdomar har en ung kropp och en framtoning, som gör att de upplevs som oskuldsfulla. Lolita-figurer av bägge könen är efterfrågade i populärkulturen, pornografin och prostitutionen. Vissa

köpare på könsmarknaden är, enligt författarna, kanske ute efter just ungdom och oskuldsfullhet. Även Julia O'Connell Davidson, skriver om ungdomlighet som något centralt, bland annat för att det förstärker känslan av styrka och maskulinitet hos förövaren.

Föreställningen att maskulinitet uttrycks genom att man intar en aktiv och dominant roll i sexuella relationer kan få både hetero- och homo-sexuella män att söka partners som är villiga att acceptera en passiv och undergiven roll. Ungdomar passar bättre in i den rollen än sexualpartners som är i samma ålder och har en likartad social status.

Följande text om förövare av sexuella övergrepp och internetförövare bygger dels på aktuell litteratur om sexuella exploatörer, användare/producenter av barnpornografi, dels på internationell forskning om förövare som begår sexualbrott mot barn. Vissa referenser hänvisar till muntliga presentationer vid NOTA¹-konferensen i september 2003 och seminariet om Internet Sexual Offenders i Birmingham i december 2003.

11.1 Dynamiken bakom sexualbrott mot barn

Det är viktigt att förstå vad som föregår ett sexuellt övergrepp, att se övergreppet som ett steg i en kedja av händelser. Detta gäller också internetförövare. Det är särskilt angeläget att det finns en medvetenhet om de förberedande stadier som de flesta förövare går igenom innan de begår ett sexuellt övergrepp, inte minst för att kunna förstå och identifiera processen hos internetförövare.

Olika forskare har formulerat teorier för att förklara hur ett sexuellt förövande iscensätts. Finkelhor (1986) har beskrivit fyra förutsättningar för sexuellt förövande, som fått stor betydelse för arbetet inom området:

1. att vilja ha sex med barn, motivation
2. att övervinna inre hinder
3. att övervinna yttre hinder, skapa tillfällen att ha sex med barn
4. att övervinna offrets motstånd

Wolfe (1984) har beskrivit förloppet som ”en cykel av sexuellt förövande”. Modellen används ofta i behandling för att hjälpa förövare att identifiera och utforska innehållet i olika stadier. Utgångspunkten är att det finns en motivation och tankar som under-

¹ The National Organization for The Treatment of Abusers.

stödjer ett avvikande sexuellt beteende och en utlösande faktor. Sedan följer stadierna av sexuella fantasier, onani, val av offer, fortsatta fantasier, manipulation av offret, manipulation av andra, genomförande av övergreppet, förstärkning av fantasier och rädsla för avslöjande.

Sexuella fantasier har stor betydelse för om en person som är sexuellt intresserad av barn också skall begå övergrepp. Enligt Sullivan (2002) har många förövare upplevt fantasierna som bränsle till att begå övergrepp. De flesta potentiella förövare upplever i detta stadium skuld och rädsla för konsekvenserna, om fantasierna förverkligas och man blir avslöjad, vilket avskräcker en del.

För att komma vidare behöver de flesta förövare ta hjälp av kognitiva förvrängningar. Kognitiva förvrängningar är ursäkterna vi använder för att tillåta oss själva att ge efter för ett starkt sug; ”bara den här gången”, ”jag förtjänar detta”, ”ingen behöver få veta”, ”det är inte så farligt, egentligen...”.

För internetförövare finns mycket stöd att få av andra på nätet. De behöver inte känna sig ensamma och de kognitiva förvrängningarna förstärks genom att de delar sina tankar och stödjer varandras ursäkter.

Detta är ett stadium där lustfyllda tankar om sex länkas till lustfyllda fysiska upplevelser. Onanin fungerar som förstärkare av fantasierna. När fantasier länkas samman med onani kan det bli kombination som ökar lusten att begå sexuella handlingar.

Ward m.fl. (2000) understryker att interagerande på nätet resulterar i en kraftfull förstärkning. Att byta bilder och diskutera på nätet kring barnpornografi tillåter förövare att utveckla sexuella fantasier, som troligen skulle ha släckts utan en sådan förstärkning. Trösklarna blir lägre och lägre, de förvrängda tankarna blir mer och mer renodlade, exempelvis kring hur man kan närma sig ett speciellt barn.

Grooming (ungefär *trimning, förberedelse*) är det begrepp som används i engelskspråkig litteratur för att beskriva den manipulation förövaren använder sig av för att nå sitt mål. För att avancera i förhållande till ett offer krävs att man skapar möjligheter till övergrepp. Förövaren behöver också använda *grooming* mot andra, som skyddar barnet. Denna process ser man hos förövare som begår sexuella övergrepp mot barn, men också hos internetförövare som söker kontakt med ett speciellt barn på nätet.

11.2 Internetförövare

Det finns en stor heterogenitet inom gruppen som intresserar sig för sexuella bilder av barn. Huvudgruppen utgörs av vuxna män, men även kvinnor lagrar, producerar och sprider bilder. Den sparsamma litteratur som finns om kvinnliga förövare visar att skillnaderna är små mellan män och kvinnor vad gäller drivkrafter och dynamik. Ungdomar som förövare på Internet är en grupp som ofta nämns i sammanhanget och som det inte heller finns så mycket forskning om.

Fortsättningsvis används termen internetförövare, som beteckning för den som genom Internet tar del av och sprider sexuellt material, sexuellt ofredar via nätet eller via nätet söker upp barn och begår fysiska övergrepp.

11.2.1 Skäl att titta på barnpornografi

Sullivan & Shehaan (2003) gör följande indelning av skälen till att inneha sexuella bilder av barn:

- tillfällighet eller tredje person
- ekonomiska intressen – inget sexuellt intresse av barn
- nyfikenhet
- för att möta ett vanemässigt eller sporadiskt sexuellt intresse för barn
- ingår som en del i ett större mönster av sexuellt utnyttjande

Nedan fokuseras de tre senare grupperna. Den som exploaterar barn utan eget sexuellt intresse för barn, är att jämföra med den som organiserar annan typ av grov brottslighet.

Internetförövaren kan antingen passivt ta del av andras produktion av bilder eller aktivt byta och/eller producera egna bilder. De aktiva kan också chatta, spela rollspel, bilda grupper, ta kontakt med barn och i slutändan begå övergrepp. Både den som använder bilder av övergrepp och den som faktiskt begår övergrepp har ett sexuellt intresse av barn. Intresset kan vara manifest eller tillfälligt. På vissa håll i litteraturen talar man om användare av barnpornografi som pedofiler. Enligt en strikt definition av pedofili är de flesta sannolikt inte pedofiler, men alla som tittar på barnpornografi begår i någon mening ett övergrepp mot barn.

11.3 Den sexuella aktiviteten på Internet

Cooper et al. (1999) hävdar att tre huvudfaktorer påverkar den sexuella aktiviteten på internet. De benämns ”The Triple A Engine”, där A står för Anonymity – anonymitet, Affordability – att ha råd med och Accessibility – att ha tillgång till.

Sheath (2003) beskriver vad Internet betyder för den som har ett sexuellt intresse för barn. Internetförövare (som inte begått fysiska övergrepp) som tittar på sexuella bilder av barn upplever:

- en känsla av sammanhang och social kontakt
- anonymitet som tillåter val av masker och personligheter
- tillfällen att utforska och utveckla avvikande intressen
- tillgänglighet av sexuellt stimulerande material
- spänning i det förbjudna
- förstärkning av kognitiva förvrängningar genom att dela idéer och ideologi med likasinnade
- minskad kontakt med den verkliga världen.

11.3.1 Kognitiva förvrängningar

Kognitiva förvrängningar hos internetförövare är beskrivna i ett projekt från Australien (Burke m.fl. 2003) där man framför allt arbetat med behandling av internetförövare. De flesta i gruppen hade inte begått kontaktövergrepp. Övergreppsstödande tankar är likartade hos dem som använder sexuella bilder och dem som senare begår fysiska övergrepp. De förvrängda tankarna kretsar kring att barnpornografi är ett brott utan offer och möjligheten att förövare kan avancera till direkta fysiska övergrepp förnekas.

Projektet ger följande exempel på kognitiva förvrängningar hos förövare:

- minimerar omfattningen: ”jag var bara där en gång, det var inte uttalat sexuella bilder”.
- minimerar skadan: ”jag tittade bara, det var inte jag som tog på barnet”, ”det är bara bildpunkter på skärmen”, ”jag samlar bara information”.
- rättfärdigar: ”det måste vara ok, det finns överallt” ”Barnpornografi är legalt på vissa håll”.

- skyller på andra: ”killarna på jobbet visade var jag kunde hitta det”, ”de skulle inte låta det vara där om de inte vill att jag ska titta”.
- skyller på andra faktorer: ”jag var pressad och behövde bara avkoppling”.
- förnekar planläggning eller att man tagit initiativ: ”det hände bara”, ”jag bara snubblade över det”, ”jag tittade efter vuxen porr och det kom upp på skärmen”, ”jag förstår inte varför bilderna skickas till mig”.
- fantasier är ok: ”det som är i mitt huvud kan inte skada någon”, ”att jag tänker på det betyder det inte jag någonsin kommer att göra det”.
- självömkan: ”jag tycker verkligen om barn och andra lägger in något annat i det”, ”varför är alla så upprörda, jag tittade bara på bilder”.

Sheath (2003) ger exempel från sitt kliniska arbete på hur förövare kan rättfärdiga sina tankar:

’det finns där i vilket fall som helst, jag bara samlar på det’, ’när jag redan har bilden, kan jag lika gärna titta på den’ och ’det är skadligt, men inte som en våldtäkt’, ’bilderna får mig att sluta tänka på barn på riktigt’.

För den som begår fysiska övergrepp innebär Internet, enligt Sheath, att man:

- får råd från andra på nätet
- kan använda förklädda identiteter genom vilka man kan närma sig barn
- får tillgång till tonåringars chattrum för att upptäcka aktuella trender och stilar
- får kontaktvägar till ett visst barn, adress, skola etc.
- får tillfälle att dela bilder m.m. med andra.

Miljön förstärker förövarens förvrängda tankar om barn som sexuella varelser genom att det är möjligt att:

- se barn som har sex med varandra
- se barn som har sex med vuxna
- läsa om barn som förför vuxna och om glada möten mellan barn och vuxna

- hitta ”bevis” för att barn är lika sexuella som vuxna och att de tycker om sex.

Enligt erfarenheter från Caution Plus (2003) – en verksamhet med utredning och behandling av internetförövare – tyder kliniska observationer på att de kognitiva förvrängningarna, som uppvisas av klienter som använder bilder av barn, på att de kan vara svårare att förändra än kognitiva förvrängningar hos den som begått fysiska övergrepp mot barn.

11.4 Grooming på nätet

O’Connel (2003) har gjort en typologi över hur internetförövares grooming på nätet kan se ut. Forskarna har deltagit i chattrum som en 8, 10 eller 12 år gammal flicka. De uppgav användarnamn som ängel eller sötnos. Flickan berättar att hon nyligen flyttat till en ny ort, att det är ständiga bråk mellan hennes föräldrar och att hon ännu inte har några vänner på den nya skolan. O’Connel beskriver hur de fiktiva barnen blir observerade och sedan kontaktade. Vissa Internetförövare uppträder som unga, andra är ärliga med sin vuxna status och berättar om sin ålder. Det finns skillnader i mönstret, alla avancerar inte på samma sätt. I ett tidigt stadium föreslår ofta den vuxne en förflyttning från offentligt forum till privat chatt, där de på tu man hand kan fortsätta kommunicera. Följande är en sammanfattning av resultaten från studien, om hur internetförövare utformar grooming på Internet.

Att utveckla vänskap

Internetförövaren lär känna barnet. Förövaren frågar ibland barnet om en bild, ett vanligt foto, utan sexuell innebörd. Man kan anta att önskan om en bild dels handlar om att man vill kontrollera att det är ett barn man kommunicerar med, dels om att se om barnet motsvarar förövarens preferens. Om barnet lever i närheten av förövaren gör bilden det möjligt att indentifiera barnet i verkligheten.

Att skapa en relation

I detta stadium fördjupas kontakten och man skapar en relation. Den vuxne engagerar sig i barnets skol- och hemsituation. I den fortsatta kontakten anstränger sig förövaren att skapa en illusion om att vara barnets bästa vän.

Riskbedömning

Förövaren frågar barnet var datorn är lokaliserad, vilka andra som använder den etc. Genom att samla sådan information försöker förövaren bedöma hur troligt det är att aktiviteterna kommer att avslöjas t.ex. av barnets föräldrar eller syskon.

Gemenskap och förtrolighet

I detta stadium ändras tempot och intensiteten i samtalet. ”Min vän, jag förstår hur du har det – du kan prata med mig om allt.” Förövaren försöker skapa en stark känsla av gemenskap, betonar ömsesidig respekt och att det som sägs förblir hemligt. Förövaren skapar en känsla av förtrolighet och utforskar hur mycket barnet litar på andra.

Sexualitet

Förövaren hittar anledning att introducera ämnet som en förlängning på förtroligheten. ”Har du blivit kysst?” ”Tar du någonsin på dig själv?” Frågorna kan förefalla harmlösa och det är svårt för barnet att hantera situationen när de kommer in på ett område som är okänt för dem. Barn som tidigare varit sexuellt utnyttjade kan berätta att något sådant har hänt dem och förövaren förmedlar att ”Du kan tala med mig om allt”.

Olika mönster av framåtskridande

För förövare som avser att bibehålla och avancera i en relation är det angeläget att barnet fortsätter ha känslan av tillit och kärlek. Man närmar sig det sexuella stadiet med försiktighet. Förövaren

försöker få barnet att uppleva den vuxne som mentor och vägvisare och kan ge barnet försiktiga förslag om sex, t.ex. att be barnet röra sig själv och berätta hur det känns.

Barnets gränser pressas, ofta försiktigt så att känslan av ömsesidighet bibehålls. Om förövaren går för fort fram och barnet blir illa berört eller skrämt, ber han ofta snabbt om förlåtelse och försöker återskapa en tidigare känsla av ömsesidighet. Förövaren backar och går tillbaka till en tidigare position som känns trygg och icke hotande för barnet. Efter att ha återskapat den stämningen kan han så småningom försiktigt avancera framåt igen.

11.5 Förövarnas ålder

I brottsstatistiken registreras inte brott som begåtts av personer under 15 år. Uppgifter om personer som anmälts eller dömts för sexualbrott eller brott som utgör sexuell exploatering finns således enbart för dem som är över 15 år. År 2000 var knappt 10 procent av dem som misstänktes för sexualbrott mellan 15 och 18 år.

Gärningsmännen i Brå-rapporten var i genomsnitt 41 år och åldern varierar mellan 16 och 79 år. Det finns en skillnad beträffande gärningsmännens ålder när offren är pojkar respektive flickor. Mer än en fjärdedel av pojkarna har utsatts av en gärningsman som är mellan 15 och 20 år. Motsvarande siffra för flickorna är en procent. Totalt sett är gärningsmännen betydligt äldre än offren. 80 procent är över 30 år.

I ungdomsenkäten uppgav 16,9 procent att de blivit utsatta för övergrepp av någon som var jämnårig (åldersskillnad mindre än fem år). 15,7 procent uppgav att de blivit utsatta för övergrepp av någon som var mer än fem år äldre. Det är alltså något vanligare att ungdomar utsätts för övergrepp av någon som är jämnårig än av en vuxen. Forskarnas kommentar till detta är att övergrepp från en jämnårig kanske inte har samma övergreppsvalör som när vuxna tvingar barn till sexuella handlingar utan att det ingår i ungdomars utprovning av interpersonella gränser. Samtidigt är det viktigt att notera att en så stor andel av de sexuella övergreppen begås av ungdomar och att inte negligera detta. Internationell forskning visar att vuxna förövare ofta börjat begå övergrepp som unga.

11.6 Förövorna i Brå-rapporten

I Brå-rapporten ingår 77 personer som dömts för sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering. Fyra av dem (5 procent) är kvinnor. I den del av undersökningen som omfattar brottsanmälningar ingår 144 personer, varav fyra är kvinnor (3 procent).

Cirka hälften av gärningsmännen har dömts för brott mot ett barn, ca en fjärdedel för brott mot två till tre barn och den resterande fjärdedelen för brott mot fyra barn eller fler i samma mål.

Gärningsmännen har en hög brottsbelastning. Tretton procent har lagförts tio gånger eller fler. Drygt en fjärdedel har lagförts för våldsbrott.

I vissa domar ingår uppgifter om gärningsmännens psykiska tillstånd. En femtedel av dem har dömts till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Det finns också beskrivningar av tvångsmässiga drag i personligheten, bristande mognad, svårigheter att känslomässigt relatera till andra och bristfälliga sociala nätverk med vuxna.

11.7 Förövarnas syn på övergreppen

Julia O'Connell Davidson, professor i sociologi vid Nottingham University, har under flera år forskat om könshandel med särskild inriktning på dem som utnyttjar prostituerade. Hon ger några förklaringar till hur sexköpare rättfärdigar sitt beteende. Enligt henne visar forskningen att ytterst få av dem som utnyttjar barn sexuellt mot betalning betraktar sig själva som någon som ofredar barn. De försöker förneka, rättfärdiga och göra sitt beteende mänskligt. Emellanåt hävdar de också att de unga själva får ta ansvar för det som hänt. De föreställer sig att den sexuella kontakten är någonting som barn och unga kan samtycka till och dra fördel av. Eftersom prostitution bygger på idén om ett kontrakt och är organiserad som vilken annan ekonomisk transaktion som helst, kan sexköparen intala sig att hans agerande är fullt acceptabelt. Han betar sig helt enkelt som en suverän kund på en fri marknad (Svenska Filminstitutet och Rädda Barnen 2003).

I Svedins och Backs undersökning *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi* (2003) där 13 förövare ingår, finns en beskrivning av förhören med förövorna. Ingen lämnade en spontan berättelse utan erkände först när de förevisats det filmade mate-

rialet. Ingen av förövarna uttryckte skuld för att de gjort barnen illa och ansåg inte att de gjort något fel. Förövarna minns i regel dåligt och bagatelliserar sin roll i övergreppen: ”Det var barnen själva som ville”, ”Pojkarna bad mig fotografera”, ”Jag har inte gjort något mot deras vilja”, ”Hon var den som tog initiativet”, ”Det var bara fråga om sexualundervisning”. Flertalet förövare har kognitiva förvrängningar. De förvränger verkligheten, omdefinierar makt- och styrkeförhållanden, kastar om rollfördelningen etc.

11.8 Mellanhänderna

Handel med barn för sexuella ändamål involverar, förutom det utsatta barnet och sexköparen, en tredje part som kan bestå av flera olika människor. Bakom ett barns resa från sitt hem till en bordell, gatan eller en lägenhet där hon eller han blir sexuellt exploaterad kan ett antal aktörer stå; den som rekryterar barnet (kanske någon som själv varit prostituerad), de som förmår barnet att resa (kanske släktingar och vänner), den som ordnar resan, korrupta tjänstemän, hallickar och bordellägare. Denna arbetsfördelning underminerar känslan av ansvar. De som befinner sig i början av kedjan vet inte nödvändigtvis vilka konsekvenserna av deras handlingar blir, medan de som är i slutet av kedjan kan lägga skulden på dem som ursprungligen rekryterade barnet. Ingen ser sig som personligen ansvarig för att barnet exploateras. Vissa som exploaterar barn sexuellt av ekonomiska skäl är privilegierade personer som cyniskt utnyttjar andras utsatthet. Andra är själva fattiga och maktlösa. (O’Connell Davidson 2001).

12 Internet som risk och möjlighet

12.1 Barnens eget liv på Internet

Barnkonventionens artikel 13 handlar om barnets rätt till yttrandefrihet och att uttrycka sig på olika sätt. Artikel 17 berör massmedias roll och vikten av att barnet har tillgång till information och material från olika nationella och internationella källor, ”särskilt sådant som syftar till att främja den sociala, andliga och moraliska välfärden och den fysiska och psykiska hälsan”. Samtidigt nämns rätten till skydd mot material som kan skada denna välfärd och konventionsstaterna uppmanas att uppmuntra framtagandet av lämpliga riktlinjer för att skydda barnet mot information och material, som kan skada barnet. Dessa åtaganden skall också gälla Internet, en svår uppgift då Internet består av en oändlig mängd både bra och dålig information.

Internet har inneburit en radikal förändring av barns och ungdomars sociala och kulturella miljö. Dagens barn tillbringar en stor del av sin tid på Internet i en värld som deras föräldrar som barn inte kom i kontakt med. Många gånger överstiger barnens kunskap om Internet, dess risker och möjligheter, föräldrarnas kunskaper.

Våldsskildringsrådet har genomfört ett EU-projekt för säkrare användning av Internet (SAFT¹) som består av två studier. Den första ”Vad vet föräldrar om barnens internetanvändning?” (2002) består av ett urval av 800 telefonintervjuer med föräldrar om deras barns Internetanvändning. I den andra studien ”Barnens eget liv på Internet” (2003), är underlaget ett representativt urval av 112 skolor, där sammanlagt 1 000 elever i ålder 9–16 år fyllt i en enkät. Studierna genomfördes under december 2002 – mars 2003. De två studierna visar att svenska föräldrar är vana internetanvändare och att 90 procent av barnen i åldern 9–16 år har tillgång till Internet i hemmet. Fyrtiotvå procent av barnen använder Internet en eller flera

¹ SAFT – Safety Awareness, Facts and Tools – ett EU projekt för säkrare användning av Internet. Undersökningen är gjord i Sverige, Norge, Danmark, Island och Irland.

dagar i veckan. De flesta barn använder Internet för att spela spel, sända e-post, ladda ner musik, surfa, göra läxor, leta information om skolarbetet och chatta.

Setionfem procent av 9–12-åringarna och 91 procent av 13–16-åringarna chattar på Internet, men bara 38 procent av föräldrarna uppger att deras barn chattar på Internet. Undersökningen visar att det är stora skillnader mellan vad föräldrar tror att barn gör på Internet och vad barn faktiskt gör. Många föräldrar har regler för barnens internetanvändning, men de sitter sällan med när barnen surfar. En majoritet av föräldrarna är positiva till att deras barn använder Internet, men en femtedel har aldrig pratat med barnen om risker och säkerhet på nätet. Föräldrar anger rädsla för att barnen skall besöka pornografiska webbplatser som det största problemet.

12.2 Vad möter barn på Internet?

Datorn är ett naturligt hjälpmedel i undervisningen. Om ett skolbarn skall "forska" exempelvis om sina popidoler är det naturligt att söka informationen på Internet. Förutom information om sin idol kan barnet i samband med sökning få upp pornografiska bilder, erbjudanden att inhandla sexuella hjälpmedel m.m. på sin skärm. Hur påverkas barn av att plötsligt konfronteras med detta? Cecilia von Feilitzen (2003), vetenskaplig koordinator för The UNESCO International Clearinghouse on Children, Youth and Media, menar att sex och pornografi är mycket utbredd och lätt att hitta på Internet. Enligt von Feilitzen saknas det fortfarande forskning om hur barn och ungdomar egentligen påverkas av det de möter på Internet. En del undersökningar av barn och ungdomar som surfar regelbundet har dock gjorts, vilka pekar på att hälften eller ännu fler ofrivilligt har stött på exempelvis porr, våld och främlingsfientlighet på Internet. von Feilitzen säger att många barn och ungdomar blir upprörda av detta och att barn och ungdomar påverkas olika av innehåll som man själv aktivt söker upp jämfört med om man ofrivilligt stöter på det.

SAFT-undersökningen (2003) visar att 26 procent av barnen 9–12 år av misstag har kommit in på pornografiska sajter, av dessa önskade 20 procent att de aldrig hade sett vad de såg. Fjorton procent av föräldrarna tror att deras barn träffat på material med starkt sexuellt innehåll på Internet. Det finns nästan ingen forsk-

ning om barns reaktioner när de ofrivilligt stöter på porr, våld, främlingsfientlighet i samband med att de surfar på Internet. Några studier har redovisats, men de talar enbart om att barnen känt obehag eller önskar att de inte hade sett vad de sett. Utredningen vill därför framhålla att det behövs mer forskning kring dessa frågor.

12.3 Internet skapar kontakter

Internet ger stora möjligheter till kontakt med andra. Lunarstorm – en av de populäraste mötesplatserna på Internet för ungdomar i Sverige, hade 1,4 miljoner medlemmar hösten 2003 (Forsberg 2003). Då besökte minst 350 000 olika medlemmar Lunarstorm varje dag. Åttiotvå procent av medlemmarna är i åldern 12–14 år och är uppkopplade på Lunarstorm i snitt 46 minuter per dag. De skapar sin egen hemsida, ”ett eget krypin”, där de presenterar sig själva, skriver i egna dagböcker och i andras gästböcker, sänder e-post, och chattar² eller deltar i diskussionsgrupper. Ett skäl till att chatt, men också e-post, blivit så populär bland ungdomar är att det ger en möjlighet att kommunicera utan att man behöver vara sig själv. Anonymiteten är lockande – det går att skapa sin egen personlighet, välja kön och ålder som man vill. En ytterligare lockelse med chatten ligger i att bli bedömd bara utifrån det som sägs, inte utifrån utseende, kläder eller status i gruppen. Anonymiteten kan ge möjlighet att lufta problem som man inte riktigt vågar ta upp öga mot öga, till exempel sexualitet eller relationer (Skolverket 2002). Det kan vara positivt, men det finns också risker med denna öppna kommunikation. Det går aldrig att lita på att en person är den han utger sig för att vara. Barn kan få kontakt med personer som vill något annat än de själva eller som utger sig för att vara någon annan än de är. När barnen som deltog i SAFT-undersökningen fick frågan om någon pratat sex med barnet utan att det ville det, svarade 32 procent att det hade hänt. Fler flickor än pojkar hade råkat ut för detta. Av flickorna har 18 procent råkat ut för det mer än fem gånger och 24 procent har någon gång blivit hotade, skrämde, mobbade och förödmjukade av någon som de haft kontakt med via Internet.

² *Chatta*, småprata; en *chatt* avser i det här sammanhanget en ”plats” på nätet för utbyte av textmeddelanden mellan personer som samtidigt är uppkopplade till olika datorer. I dag används begreppet chatta ofta när personer kommunicerar genom textmeddelanden oberoende av teknisk lösning.

Vänskap på Internet kan också leda till personliga möten. 26 procent av barnen i SAFT-undersökningen har någon gång träffat någon som de tidigare chattat med på nätet personligen. Nitton procent av dem hade träffat fler än 5 personer. Hälften av barnen har tagit med sig en jämnårig kamrat till detta möte, men tretton procent gick dit ensamma. Hälften av barnen tyckte att det hade varit ett roligt möte, men ett par procent av barnen hade träffat personer som sagt elaka saker till dem och ett par procent av barnen hade träffat personer som försökte slå eller göra barnet illa. Bara sju procent av föräldrarna trodde att deras barn hade träffat en person som de lärt känna på nätet.

Wolak m.fl.(2003) visar att flickor som går in i en nära relation med någon som de träffar på Internet har en mer konfliktfylld relation till sina föräldrar och fler problem (depression, mobbning m.m.) än andra flickor. De använder också Internet mer än andra flickor. Pojkar som går in i nära relation med någon de träffar på Internet har sämre kommunikation med sina föräldrar jämfört med andra pojkar och de har också en mer frekvent internetanvändning. Wolak värderar inte nära relation som bra eller dålig. Hon säger att för en del barn kan Internet ge en möjlighet att knyta positiva relationer som kompensation för dåliga relationer i närmiljön. Det finns dock en risk att den person som knyter den nära relationen med barnet gör det i syfte att utnyttja barnet.

12.4 Risker med Internet

Internet har gjort det lättare för pedofiler och andra sexualbrottslingar att få kontakt med barn. Brå-rapporten redovisar tolv barn som på olika sätt utsatts för sexuell exploatering och som fått kontakt med förövaren via Internet. Samtliga är flickor mellan 11 och 17 år. Fyra är under 15 år. Två av dem har utsatts för grovt sexuellt utnyttjande av samme man vid olika tillfällen. Mannen, som är lärare, har via chattandet manipulerat flickorna och skapat ett känslomässigt beroende. När han sedan bestämt träff med dem har han utnyttjat dem sexuellt och även bundit och fotograferat dem. De två andra minderåriga flickorna har också utsatts för sexuellt utnyttjande, varav en för grovt brott, av en man som enligt domen är personlighetsmässigt avvikande och psykiskt störd och som ägnar mycket tid åt att chatta med flickor och vuxna kvinnor.

Fem flickor förekommer i ett mål som rör inspelning av porrfilm. Gärningsmannen har på Internet frågat efter flickor som varit intresserade av att delta i erotiska och pornografiska filmer mot ersättning och på så sätt fått kontakt med dessa flickor som är i 16–17-årsåldern. De har träffats på hotell där inspelningen sedan skett. Gärningsmannen har fällts för sexuellt ofredande. Han är tidigare lagförd för sexualbrott mot barn.

I ett par fall har flickor kommit överens med en man som de chattat med om att ha sexuellt umgänge mot ersättning i pengar i det ena och mot att få alkohol i det andra fallet. I det senare fallet möttes flickan och gärningsmannen vid tre tillfällen. I ytterligare ett fall hade en flicka under ett halvårs tid chattat med en man på drygt 30 år som uppgav sig vara tonåring. När hans verkliga ålder avslöjades träffades de ändå och inledde en relation.

12.5 Att visa upp sig på Internet

På Internet finns s.k. "fjortishemsidor" som främst vänder sig till ungdomar i de yngre tonåren. Det är oftast enkelt konstruerade webbplatser där besökarens uppmärksamhet dras till bilder av "medlemmarna". En av de mest populära och mest uppmärksammade webbsidorna är snyggast.com. Den är också den mest långlivade i en genre som annars karaktäriseras av webbplatser som kommer och går i snabb takt (Månsson och Söderlind 2004).

Ingångssidan på snyggast.com är en bildsida där besökaren kan betrakta, bedöma och rösta på bilder av unga flickor och pojkar. En slumpgenerator bestämmer vilken bild som möter besökaren, men denne kan också själv välja, till exempel från en aktuell topplista som uppdateras var 10:e minut. Dessutom erbjuds besökaren möjlighet att kommentera bilderna. Röstningen sker på en skala från 1 till 10. "Fräscha" och "oskyldiga" semesterbilder varvas med "sexiga" och utstuderat pornografiska bilder. Under rubriken "närbilder" exponeras ansikten, förföriska ögon, fuktiga plutande läppar, halvöppna munnar, piercage navlar, nakna rumpor, rakade kön, tatuerade bröst m.m. Man kan notera att pojkar som ligger på topplistan ofta ser ut som "pojkbands-medlemmar", medan flickorna liknar "fotomodeller" långa, smala, brunbrända och "sexiga". Det hela ger ett både avancerat och oskyldigt intryck. Denna ambivalens understryks av att besökaren kan växla mellan närbilder på rakade kön och bild- och textmaterial under rubriker som "barn", "kul bilder",

”djur”, ”dikt” m.m. Dessutom erbjuds möjligheten att kommunicera med andra besökare i ett chattsystem. Flickorna och pojkarna som visar upp sig lämnar ofta ut information om var och hur de kan bli kontaktade.

Månsson och Söderlind (2004) visar i sin undersökning *Sexindustrin på nätet* att ”fjortishemsidorna” används i det pornografiska nätverket på nätet. Pornografi är en unik mediegenre även ur aspekten att det privata, icke-professionella har ett värde. Det är således inte förvånande att flera porrsidor länkar till webbplatser, som exempelvis snyggast.com. Dessutom registrerar förslagna personer i porrbranschen länkar där namnen är vanliga felstavningar av namnen på populära ungdomshemsidor. När barnen kommer in på dessa sidor exponeras de för pornografi som kan avskräcka men också normalisera. Några kan lockas att vilja se mer och betalar för att komma in på mer avancerade pornografiska betalsidor (Månsson och Söderlind 2004).

Fjortishemsidor genererar pengar genom reklam som riktar sig mot ungdomar, dataspel och mobiltelefoni. Ur den synvinkeln är dessa sajter webbprodukter som rent kommersiellt står på egna ben. Samtidigt är det uppenbart att sexindustrin drar nytta av och profiterar på fenomenet.

Den ungdomliga oskuldsfullheten är ett vanligt tema i den pornografiska fantasin och bildberättelsen. Skillnaden mellan sådana berättelser och fjortishemsidor är att aktörerna på de senare är verkliga. Det är inga fantasifigurer utan autentiska ungdomar som visar upp sig för varandra i syfte att göra intryck, inte i första hand på vuxna utan på andra ungdomar. Man är ”personlig” både i ord och bild, man bjuder in användaren i sin egen värld. Lite förenklat skulle man kunna säga att syftet i första hand är att locka, hetsa och pröva gränser, men inte att sälja.

Ett annat sätt att slå mynt av fjortistemat är att hämta (stjäla) autentiska bilder från fjortishemsidor för att sedan lägga ut dem på en porrsida. En förhållandevis ”oskyldig” bild från en ungdomssida får på så sätt en helt annan innebörd. I sin nya omgivning blir bilden pornografisk.

Att spara bilder möjliggörs av Internets konstruktion. När användaren besökt en webbplats, och laddat över bilder till sin egen dator, kan användaren sedan göra vad han vill med den, till exempel publicera den på en egen webbplats eller lagra den i en mapp tillsammans med tusentals andra bilder. En bild som en gång förekommit på en webbplats, om så bara för någon timme, kan sedan

multiplieras och användas på ett oändligt antal andra webbplatser. Det betyder att de ungdomar som publicerar bilder på sig själva bör vara medvetna om att dessa i praktiken är allmän egendom och att de kan dyka upp var som helst på nätet (Månsson och Söderlind 2004).

Den nya digitala kameratekniken med webbkameror, mobiltelefoner gör det enkelt att fotografera och att publicera bilderna på nätet.

12.6 Att förebygga risker med Internet

Den viktigaste åtgärden för att förhindra att barn hamnar i farliga situationer p.g.a. sitt internetanvändande måste vara att ge god information om dessa faror och hur man skall undvika dem. Informationen kan ges av exempelvis föräldrar, skola, Internetföretag och frivilligorganisationer. Många sådana initiativ har redan tagits av t.ex. av EU-projektet SAFT, där också Arbetsgruppen för Etik inom Branschföreningen för innehålls- och tjänsteleverantörer på onlinemarkanden i Sverige (BitoS) ingår. Arbetsgruppen för Etik och IT-företagen har tagit fram en guide i tio punkter som skall hjälpa föräldrar att förstå och tala med sina barn om livet på nätet.

Myndigheten för skolutveckling har tagit fram ett material *Internet på gott och ont* som dels skall fungera som kunskapsbakgrund, dels som stöd för skolornas eget arbete (Skolverket 2002). ECPAT-Sverige har genomfört ett projekt kallat Internet Action i 17 mellanstadieskolor runt om i landet. Projektet gick ut på att lära eleverna att skydda sig när de är på Internet. I SAFT-utredningen ställde man frågan: "Har du haft någon undervisning i skolan om Internetanvändning?" Endast några procent av barnen svarade att de fått detta regelbundet, 25 procent hade fått mycket lite undervisning och 31 procent ingen alls. De flesta barnen lär sig internetanvändning av någon kompis. Ovanstående visar att, trots att det finns informationsmaterial, barnen inte själva anser att de fått ta del av det. En orsak kan vara att föräldrar och personal inom skolan själva har för dålig grundkunskap för att kunna ge information om Internet.

För att ta reda på hur skolorna i Sveriges kommuner skyddar sig mot pornografi och rasistisk propaganda tog Myndigheten för skolutveckling, Vårdsskildringsrådet och KK-stiftelsen³ initiativet

³KK: Kunskap och Kompetens.

till en undersökning av Sveriges skolors IT-policy och användning av tekniska filter på skolornas datorer. Undersökningen skickades till landets alla kommuner och genomfördes under höstterminen 2003. Av landets kommuner har 171 svarat på frågorna, vilket ger en svarsfrekvens på cirka 60 procent. Detta är en alltför låg siffra för att kunna dra några säkra slutsatser, men eftersom svarsfrekvensen stämmer ganska väl med en undersökning, som gjordes för drygt två år sedan, ger den ändå en vink om trender och tendenser. Svaren från 2001 och 2003 är påfallande lika. Cirka tre av fyra kommuner säger att de har en fastställd IT-policy för skolorna i kommunen, men färre än hälften har en utarbetad etikpolicy när det gäller skolornas Internetanvändning. På frågan om det i kommunen finns centralt placerade tekniska filter svarar 14 procent att så är fallet, medan det i ytterligare några procent av Sveriges kommuner finns enskilda skolor som har installerat olika former av tekniska filter och censurprogram.

Det är dock ingen tvekan om att man i en ganska stor majoritet av landets kommuner är skeptisk till tekniska filter. Många pratar om att de ger ett bristfälligt skydd och att den lösning de erbjuder är kortsiktig. I många svar betonas också skolans ansvar när det gäller att prata om etik och att det är viktigt att bygga upp redskap för en "personlig filtrering" genom att utveckla ett etiskt och källkritiskt förhållningssätt hos eleverna. Eller som någon uttrycker det: "Vår policy är att utveckla "filter mellan öronen" – att utveckla elevernas (och lärarnas) informationskänsla.⁴

Våldsskildringsrådet har sedan juni 2003 genom ett tilläggsdirektiv en tydligare inriktning på barns och ungas mediekonsumtion och situation i det nya medielandskapet. Rådet skall ägna våldsskildringar och pornografi särskild uppmärksamhet.

12.7 Att spåra och upptäcka sexuell exploatering av barn

Ett problem för både privatpersoner och företag är datasäkerheten. Det har till exempel blivit vanligare att företag och privatpersoner använder sig av trådlösa nätverk för kommunikation mellan flera datorer. I de fall kryptering inte används kan obehöriga ta sig in i nätverket och ansluta sig till Internet utan att det är möjligt att spåra. På samma sätt kan en dator i ett vanligt nätverk kidnappas om användaren saknar brandvägg och virussydd. All kommu-

⁴ Stig Roland Rask, lärare vid KK-stiftelsen och ledamot av Våldsskildringsrådet.

nikation kan då spåras tillbaka till datorn som haft intrång, men det går inte att spåra den som är ansvarig för intrånget. Detta förfarande öppnar möjligheter för t.ex. sexualbrottslingar att kontakta ungdomar på någon av de populära ungdomssidorna utan att det är möjligt att spåra avsändaren. På samma sätt är det möjligt att sprida barnpornografiskt material på Internet utan att det är möjligt att spåra vem som lagt ut materialet.

En förutsättning för att det skall vara möjligt att spåra kommunikation som äger rum på Internet är att utredaren har ett IP-nummer⁵, dvs. en unik adress till den dator som används för kommunikationen. Teleoperatörerna sparar loggfiler med IP-nummer olika länge eller inte alls. För att göra det möjligt att utreda ett eventuellt brott måste utredaren under en tid ha tillgång till loggfiler.

Ett annat problem är att de stora operatörerna tar ut höga avgifter för att lämna ut uppgifter om vem som står bakom ett visst IP-nummer. Detta medför att polisen får lägga ner en del utredningar på grund av att det kostar för mycket att få nödvändig information.

Ytterligare ett problem är att det är tekniskt möjligt att hemlighålla sitt IP-nummer. Man kan via speciella servrar göra sitt IP-nummer anonymt och i stället få ett nytt IP-nummer som tillhör den anonyma servern. Detta gör att den som försöker att spåra en besökare inte kommer längre än till den anonyma servern. Oftast finns servern placerad i ett land som har begränsad lagstiftning inom området.

I en del av de utredningar som gjorts av polisen har man kunnat konstatera att personer genom att betala med sitt kontokort eller på annat sätt skaffat sig tillträde till s.k. newsgroups (communities) som har tillgång till barnpornografiskt material. Om dessa personer enbart tittar på bilderna och inte aktivt laddar ned dem/sparar dem, kommer de automatiskt att under en tid lagras i datorns temporära internetfiler (tempfil). Under tiden som bilderna finns där har personen i fråga tillgång till dem. Det finns också möjlighet att påverka tempfilens lagringstid. En person som har barnpornografiskt material i sin tempfil kan inte enligt svensk lagstiftning, dömas för innehav även om man kan visa att personen vid ett stort antal tillfällen öppnat filen med barnpornografiskt material.

⁵ IP – Internet Protocol.

12.7.1 Hotline – en möjlighet att anmäla brott på Internet

Olika nationella initiativ till så kallade "hotlines" har tagits inom flera av EU:s medlemsstater. En hotline ska ge möjlighet att snabbt och enkelt anmäla om man hittar något på Internet av barnpornografisk, rasistisk eller våldsglorifierande natur. Ett åtagande i EU-kommissionens handlingsplan *Safer Internet Action Plan* var att ekonomiskt möjliggöra för medlemsstaterna att starta, stötta och driva civila hotlines för att motverka spridningen av skadligt och olagligt material på Internet.

Ett antal principer för detta ställdes upp. Hotlines skulle arbeta långsiktigt, samarbeta med polis och åklagarväsende, internetindustrin skulle stimuleras till självsanering och verksamheten drivas och skötas på ett "förtroendeskapande" sätt visavi allmänheten.

Svenska Rädda Barnen fick ekonomiskt stöd från EU och startade en hotline i januari 2000. Målsättningen har framför allt varit att stoppa och störa trafiken samt att skaffa tillräcklig kunskap för att kräva bestående förändringar av barns villkor på Internet. Enligt Rädda Barnens uppgifter har man under de fyra år som verksamheten pågått tagit emot ca 20 000 tips och hundratals telefonsamtal från allmänhet, organisationer och myndigheter. Rädda Barnens hotline har spelat roll i flera internationella rättsfall, ibland som en liten pusselbit, ibland som bärare av avgörande information så att ett stort barnpornografiskt nätverk i Sverige kunde ställas inför rätta år 2001. Rädda Barnens hotline är finansierad fram till 2005.

13 Attityder till sexuell exploatering av barn

13.1 Ungdomars attityder

I den norska rapporten *Sex for overlevelse eller skyggebilder av kjaerlighet* (Hegna och Pedersen 2002) togs bland annat frågan om hur man skall beteckna ungdomars handel med sex upp i intervjuer med personer som arbetar med ungdomar. De förmedlade att ungdomar inte använder begreppet prostitution om sina erfarenheter och upplevelser. Prostitution sågs som stigmatiserande och som något med klara och distinkta kännetecken. Som prostituerade uppfattade ungdomarna kvinnor som går på vissa gator, men den som hade fått kontakt med en man i exempelvis ett badhus eller en lägenhet sågs inte som prostituerad. De ansåg heller inte att begreppet var relevant om mannen var en bekant eller någon som man var kär i. En annan skillnad i ungdomarnas ögon var att de prostituerade fick pengar för sina tjänster medan de själva fick presenter. De ville heller inte identifiera sig som offer som utnyttjas av kunderna.

Forskarnas reflektion är att man kan ana ett mönster av försvar när det gäller ungdomarnas uppfattning av sin situation; de måste intala både sig själva och andra att de inte är "horor". Det pris de får betala är att det blir svårt för dem att få insikt i sin situation. Svårigheten att nå insikt berodde också på de känslomässigt starka – om än destruktiva – band som ungdomarna kunde ha till vuxna, som på ett eller annat sätt var involverade i de sexuella transaktionerna.

I den svenska ungdomsenkäten ställdes frågan om de kunde tänka sig att sälja sexuella tjänster i framtiden. Pojkar kan i högre utsträckning än flickor tänka sig det både i undersöknings- och jämförelsegruppen. Ungdomar som har erfarenhet av att sälja sexuella tjänster är signifikant mer positiva till att göra det även i framtiden än ungdomar som inte sålt sexuella tjänster.

Både pojkar och flickor som har sålt sexuella tjänster kan i större utsträckning än ungdomar som inte gjort det acceptera att andra

säljer sexuella tjänster. Exempelvis kan 77 procent av flickorna och 74 procent av pojkarna som sålt sex acceptera att någon låter sig fotograferas eller filmas naken mot ersättning. Även en stor andel av de ungdomar som inte sålt sex accepterar detta; 39 procent av flickorna och 53 procent av pojkarna. Än mer överraskande är kanske att 20 procent av de flickor och 36 procent av de pojkar som inte sålt sex accepterar samlag mot ersättning. Förvånande är också att så många som 15 procent av de pojkar som inte sålt sex kan tänka sig att själva ha samlag mot ersättning. Eftersom någon liknande attitydundersökning inte gjorts tidigare kan man inte säga att en förskjutning ägt rum i riktning mot att ungdomar ser sex som en handelsvara. Resultaten visar dock att ungdomar i allmänhet, och pojkar i synnerhet, i hög utsträckning kan tänka sig att sälja sex och att acceptansen för att andra gör det är stor.

Ungdomarna som sålt sexuella tjänster har en mer tillåtande attityd än jämförelsegruppen när det gäller sexuella relationer mellan barn och vuxna, där den vuxne är över 18 år och barnet under 15 år. Trots att fler ungdomar som sålt sexuella tjänster har egen erfarenhet av sexuella övergrepp, tenderar de att i större utsträckning än jämförelsegruppen lägga ansvaret för övergreppet på barnet.

Sambandet mellan attityder och handlingar är komplext. En positiv attityd till en företeelse innebär inte nödvändigtvis att man ägnar sig åt motsvarande handlingar och vice versa. Hur man handlar påverkas, förutom av attityden, av en rad faktorer i den konkreta situationen, som kan leda till att man handlar i motsats till eller inte helt i överensstämmelse med sin attityd.

13.2 Vuxnas attityder

Företaget Nielsen Netratings, som varje månad analyserar och mäter svenska folkets internetvanor konstaterar att intresset för de s.k. sexsidorna på nätet bara växer. Enligt företagets mätningar fördubblades antalet svenskar som "porrsurfar" på Internet under perioden januari 2002 till oktober 2003, från 395 000 till 820 000 personer, varav den stora majoriteten är män (Göteborgs Posten 2003-12-07).

År 1996 genomfördes en befolkningsbaserad intervjustudie om svenskarnas sexualliv, redovisad i forskarrapporten *Sex i Sverige*, (Folkhälsoinstitutet 1998). Denna studie är den största sexualvaneundersökningen sedan 1960-talet. De äldsta deltagarna i undersök-

ningen är födda på 1920-talet och de yngsta på 1970-talet. I studien berörs förekomsten av sex på Internet och hur den kan påverka människors sexualitet.

Nätsexprojektet pågår sedan år 2002 vid Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet samt vid Enheten för socialt arbete vid Malmö Högskola.¹ Projektet har redovisat två delrapporter. I *Kärlek och sex på Internet* redovisas innehållet från en enkätundersökning som utfördes via en av de största svenska internetportalerna (Månsson m.fl. 2003). Mer än 3 000 personer besvarade frågorna, varav nästan 2 000 fullföljde hela enkäten. Syftet var att ge en översiktlig bild av användningen av nätet för kärleks- och sexuella syften. De frågor man finner svar på i rapporten är av typen *var, när, hur, med vem* och i viss utsträckning *varför*. Ett viktigt fokus var likheter och skillnader mellan könen och mellan olika åldersgrupper. Rapporten visar att männen primärt är intresserade av att titta på erotiska och pornografiska bilder och filmer, medan kvinnorna föredrar mer interaktiva aktiviteter som att till exempel flirta på en chatt. Generellt kan man säga att männen är mer visuellt orienterade i sin användning, medan kvinnorna är mer interaktivt orienterade. Bilden blir något mer komplex om man studerar aktiviteterna i relation till ålder. De äldre använder nätet i större utsträckning till att söka en partner via kontaktannonser eller dejting-sidor, medan de yngre använder nätet till att flirta, chatta, titta på erotiska bilder, söka sexualinformation, köpa sexprodukter och leta kärlekspartners.

Den andra studien är *Sexindustrin på nätet – Aktörer, innehåll relationer och ekonomiska flöden* (Månsson och Söderlind 2004). Syftet med denna studie är att beskriva och analysera sexindustrin på Internet med särskild tonvikt på pornografi och prostitution. Mer specifikt är målsättningen att analysera hur denna verksamhet är organiserad innehållsmässigt och tekniskt, samt att besvara frågan om vilka aktörer och intressen som finns bakom de tjänster och produkter som marknadsförs och säljs via nätet.

¹ Projektet finansieras med forskningsmedel från Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap. Dess officiella titel är *Nätsex: innebörder och konsekvenser av internetanvändning för sexuella syften*. Projekttiden är 2002–2004. Medarbetare i projektet är professor Sven-Axel Månsson, universitetslektor Ronny Tikkanen, universitetslektor Lotta Löfgren-Mårtenson, doktorand Kristian Daneback samt Peder Söderlind, journalist och medietekniker.

13.3 Pornografi

I *Kärlek och sex på Internet* (Månsson och Söderlind 2003) framgår att den vanligaste aktiviteten på Internet, som männen som besvarat enkäten ägnat sig åt, var att titta på pornografi. Nästan 60 procent rapporterade att de gjorde detta mot drygt tio procent av kvinnorna. Generellt sett tycks inte kvinnor vara lika intresserade av porr på nätet som män, men resultatet pekar på en markant och intressant skillnad mellan kvinnor i olika åldrar. Medan bara fyra procent av kvinnorna i den äldre generationen (50–65 år) surfar efter porr på nätet, gör drygt en fjärdedel av kvinnorna i åldersintervallet 18–34 år det. Överhuvudtaget finns en svag men ändå tydlig tendens till ett närmande mellan män och kvinnor i de yngre åldersgrupperna när det gäller sexuella aktiviteter på nätet, inklusive intresset för pornografi. Innehållsmässigt har emellertid detta ännu inte satt några djupare spår i själva utbudet på nätet. Det är fortfarande pornografi med ”manliga förtecken” som dominerar.

När det gäller konsumtion av pornografi framgår av studien *Sex i Sverige* (1998) att män ur socialgrupp tre ser mer på pornografi än män ur socialgrupp ett, medan kvinnor i socialgrupp ett oftare ser på pornografi än kvinnor i socialgrupp tre. Kvinnor är mer positivt inställda och ser mer på porr i dag än för 30 år. Män är dock fortfarande de stora konsumenterna.

Studien visar också att det finns ett samband mellan att ha sett på porrfilm och att ha erfarenhet av vissa typer av sexuella handlingar. Fler män och kvinnor som sett porrfilm har t.ex. praktiserat oralsex. Bland dem som sett porrfilm under det senaste året hade omkring 25 procent av både männen och kvinnorna prövat analsex, medan bara någon enstaka procent av dem som inte sett porr hade erfarenhet av det. Siffrorna kan enligt rapporten tolkas på olika sätt. Antingen är porren en inkörsport, ett sätt att introducera nya sexuella beteenden, eller har de som konsumerar porr högre sexuell aktivitet överhuvudtaget. Dessa tolkningar behöver inte stå emot varandra.

Unga kvinnors sexualvanor (Rogala och Tydén 1999) är en studie som omfattar 1 000 flickor och kvinnor i åldern 14–24 år, som besökt en RFSU-klinik i centrala Stockholm. Majoriteten av kvinnorna var över 19 år. I undersökningen ställdes frågor om pornografi. De flesta hade konsumerat pornografi i någon form och det fanns ett tydligt samband mellan konsumtion av pornografi och sexualvanor. Fler i gruppen som konsumerat pornografi hade haft

oralsex och analsex, vilket stämmer med resultatet i andra undersökningar (Folkhälsoinstitutet 1998). Kvinnorna trodde att andra påverkades mer av att se på pornografi, än vad de själva ansåg sig göra. De flesta i undersökningen upplevde oralsex som något positivt och analsex som negativt. I de fria svaren framkom att kvinnorna oroades över att själva behöva agera som kvinnorna i porrfilmerna, att sex som det framställdes i pornografin gav en förvrängd kvinnosyn och att grova porrfilmer var olämpligt för unga oerfarna killar.

Rapporten *Unga mäns sexualvanor* (Rogala och Tydén 2001) är en studie av unga män i åldern 16–25 år som besökte en RFSU-mottagning för unga män i maj-juni 2000. Majoriteten är över 18 år. Nästan samtliga (99 procent) hade konsumerat pornografi. Resultatet när det gäller pornografins inflytande kan tolkas som att männen är medvetna om att de påverkas av pornografi, men att de tror att andra påverkas ännu mer. I de fria svaren framkom att männen påverkades genom att de fick idéer genom att sex – som den framställs i pornografi – gav en förvrängd kvinnosyn. Männen ansåg att pornografin kunde försämra självkänslan.

Utifrån de båda RFSU-studierna drog forskarna slutsatsen att resultaten kan tolkas som en ”väckarklocka”. Ungdomar påverkas av det ökande utbudet av pornografi. Skolor, föräldrar och ungdomsmottagningar har en stor uppgift att fylla när det gäller att ge ungdomar en positiv bild av sexualitet och en motbild till hur sexualitet framställs i pornografin.

13.4 Sexköp

Av undersökningen *Sex i Sverige* (Folkhälsoinstitutet 1996) framgår att män går till prostituerade också i Sverige, men här finns ingen prostitutionskultur liknande den som finns i många andra länder. Av dem som haft samlag under det senaste året var det endast någon procent i åldern 18–24 som angav en prostituerad som senaste sexpartner. Även i de andra åldrarna var prostitutionskontakterna få, endast enstaka män (0,2 procent) hade haft en prostituerad som senaste sexpartner. På frågan om de någon gång betalat för sex svarade 12,7 procent av männen jakande. Oftast har detta skett i utlandet. Nästan 70 procent av de svenska sexköparna uppger att köpet gjorts utomlands, antingen på semester eller under en arbetsresa. För majoriteten har prostitutionskontakten skett vid

enstaka tillfällen medan en mindre grupp kan sägas vara vaneköpare av sex.

Internet har förändrat den globala sexindustrin inte bara genom spridning av pornografi, utan också genom den möjlighet som Internet erbjuder när det gäller att köpa och sälja sexuella tjänster. Det är ingen tvekan om att den tekniska utvecklingen och tillgängligheten ökar möjligheten att köpa sex. När det gäller prostitution på nätet saknas kunskaper om användning, innehåll och struktur. Det görs förvisso inga månatliga mätningar på detta område, men en del vet vi ändå. *Kärlek och sex på Internet* (Månsson m.fl. 2003) visar till exempel att 10 procent av männen och 2 procent av kvinnorna svarar på sexannonser på nätet. Sådana annonser innehåller ofta erbjudanden om sexuella tjänster, men inte alltid. Det finns en ganska allmän föreställning att män använder nätet för att kontakta prostituerade, men på en direkt fråga var det bara 2 procent av männen (inga kvinnor) som uppgav sig göra detta. Sedan år 1999 är det enligt lag förbjudet i Sverige att skaffa sig en tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning. På denna punkt är det alltså rimligt att förvänta sig en viss försiktighet även om respondenterna garanterats anonymitet.

Thomas Haansbæk (2001), har intervjuat danska kvinnor som erbjuder sexuella tjänster på nätet och ger en sammansatt och intressant bild av situationen. Å ena sidan är kvinnorna förhållandevis nöjda med utvecklingen. Den egna hemsidan är en billig reklamplats som ger säljare (och köpare) nya möjligheter att etablera kontakt. Vidare ger den säljaren exklusiva möjligheter att bestämma över och kontrollera innehållet i presentationen av sig själv inför sin ”publik”. En av kvinnorna i Haansbæks rapport berättar att hon har omkring 30 000–40 000 besökare som ”klickar in” på hennes hemsida varje månad. Alla är inte ”seriösa” kunder; en del, kanske de flesta, vill egentligen bara komma i kontakt med en prostituerad. Efter att ha haft sin e-postadress på hemsidan under en längre tid, konstaterar en annan av de intervjuade kvinnorna att:

De allra flesta som skriver dyker aldrig upp. De tycker kanske bara att det är upphetsande att skriva till mig. Jag tror att det bara är 1 av 15 som skriver till mig som till sist kommer. (Haansbæk 2001, s. 51).

Enligt Månsson (2001 och 2004) kan detta tyda på att prostitutionen på nätet ganska ofta fungerar som en form av pornografi för männen. Kanske handlar det främst om att tillfredsställa nyfikenheten. Det kan vara kittlande och sexuellt upphetsande att kommu-

nicera med en prostituerad. Tidigare forskning visar att själva bilden eller föreställningen om "horan" kan vara minst lika sexuellt upphetsande som själva mötet med henne i verkligheten. De flesta kommer aldrig i kontakt med henne, hon finns där bara i fantasin och i de bilder och myter som omger henne. Dessa bilder är ofta förknippade med motsägelsefulla känslor av spänning, upphetsning, rädsla, förakt och självförakt. Med Internet har möjligheten uppstått att komma nära den prostituerade, betrakta henne på behörigt avstånd (på dataskärmen) och kanske tala med henne (via chatt eller e-post) utan att faktiskt behöva möta henne.

13.5 Sexuell exploatering av barn

Det är svårt att få fram uppgifter om hur många som köper sex från minderåriga och vilken bakgrund dessa sexköpare har. Däremot vet man att ungdomar över hela världen utnyttjas i en traditionell form av prostitution tillsammans med vuxna prostituerade. Forskningen visar att sexköpare kan ha intresse, inte bara av barn, utan också av äldre prostituerade. De flesta sexköpare väljer ut sitt offer beroende på tillgänglighet, pris och ibland fysiska företräden. Sådana faktorer är viktigare för kunden än om offret är en minderårig. Globalt sett kan man med ganska stor säkerhet säga att det är en minoritet av alla män som regelbundet eller vanemässigt utnyttjar prostituerade. Ändå är det miljontals män runt om i världen som har erfarenhet av att göra det. Eftersom många offer för prostitution är under 18 år kan man dra slutsatsen att det är ett betydande antal män som någon gång betalt för att ha sex med en minderårig. Detta ger anledning att ifrågasätta den vanliga bilden av män som utnyttjar barn sexuellt som avvikande och onormala (Julia O'Connell Davidson).

ECPAT – Nollmätningar är studier gjorda av Perspektiv undersökningar november 2002 – januari 2003 och under december 2003 – januari 2004 på beställning av ECPAT-Sverige. Det huvudsakliga syftet var att studera allmänhetens kunskapsnivå och medvetenhet gällande kommersiell sexuell exploatering av barn (KSEB). Undersökningarna bestod av en kvantitativ del, telefonintervjuer med 1 000 slumpvis utvalda personer i Sverige i åldrarna 18–70 år. Den kvalitativa delen bestod av gruppdiskussioner och ett tjugotal intervjuer. Resultaten från de båda mätningarna är i det närmaste identiska. De visar att KSEB engagerar och oroar. Medvetenheten om KSEB är hög men ingen nämnvärd ökning kan skönjas under

det senaste året. Bidragande orsak till att medvetenheten är hög är att ämnet ofta tas upp i media samt de diskussionerna som förekommit kring filmen *Lilja 4-ever*. Respondenterna anser att förekomsten av KSEB är störst i utvecklingsländerna, men anser att problemet också existerar i Sverige. Att efterfrågan skulle vara en av orsakerna till KSEB existens nämns inte spontant utan det är offrets situation som anges som orsak. Det framkommer i undersökningarna att det råder oenighet kring begreppet barn, det finns ingen konsensus om var gränsen går mellan barn och vuxen. Denna oenighet förekommer framför allt då barnprostitution och barnpornografi diskuteras.

”När jag tänker på barn tänker jag på de som är under 16, inte 18.”

”Man kan ju inte jämföra att utnyttja en 4-åring och en 16 åring! En 4-åring är ju ett barn, en 16-åring nästan vuxen – åtminstone lovlig.”

13.6 Synen på offret som medskyldigt ”Blame the victim”

Sex i Sverige (Folkhälsoinstitutet 1998) visar att både män (15 procent) och kvinnor (28 procent) någon gång hade gått med på sexuella handlingar utan att egentligen vilja det själva. En lägre procent sa att de tvingats. Alla anser inte att ett ”nej” till samlag alltid är ett nej. Tjugotre procent ansåg att en våldtäkt inte alltid är en våldtäkt. Fortfarande finns en attityd hos ganska många i samhället att en kvinna/flicka som ger sig in i intima situationer inte har rätt att dra sig tillbaka på grund av att mannens sexuella upphetsning på vissa stadier inte kan hejdas. Journalisten Katarina Wennstam har bevakat ett stort antal gruppvåldtäktsmål och skriver i boken *Flickan och skulden* (2002) om synen på unga flickor:

Även vänner och kollegor som jag tycker är vettiga på alla sätt och vis kan kläcka ur sig ’jamen, vadå, vad gjorde hon där i garaget själv med alla de där killarna?! Lite grann får hon allt skylla sig själv ...’ En kille jag känner säger när han ser en ung tjej i en tajt topp med någon provocerande text ’alltså, om en sån tjej blir våldtagen så är det faktiskt inte så konstigt’.

Christian Diesen, professor i processrätt vid Stockholms universitet, skrev i en debattartikel i DN (10 mars 2004) att 95 av 100 kvinnor som gjort anmälan om våldtäkt får besked att deras ärende lagts ned. Av 67 anmälda våldtäkter i Stockholms city gick endast

tre till åtal. Orsaken till den låga upplärningen av våldtäktsbrott är att de utsatta kvinnorna möts av grundläggande misstro och skepticism. I en C-uppsats² av Anna Dahlbom som gjorts vid juridiska fakulteten vid Stockholms universitet 2004 har fällande domar avseende sexuellt utnyttjande av flickor (över 15 år) och kvinnor studerats. Avsikten med studien har varit att ta reda på om det finns irrelevanta omständigheter angående målsägandens person i domarna. Irrelevanta omständigheter kan vara målsägandens klädsel, alkoholvanor och leverne i övrigt samt sexuella erfarenheter och sexuella vanor. I 21 mål (40 procent) har det i domarna funnits beskrivningar av irrelevanta omständigheter angående målsägandens person.

Rätten till skadestånd kan påverkas av om domstolen uppfattar barnet som initiativtagare till den sexuella kontakten. Det kan gälla även barn under 15 år. Stockholms Tingsrätt skriver i en dom:

X (13 år) får genom att ha presenterat sig på webbsidan anses ha 'bjudit ut sig till homosexuell kontakt'. Han har genom sin presentation fått kontakt med Y och sökt upp Y i dennes bostad uppenbarligen med insikt om att han där skulle ha sex med Y. Med hänsyn till de anförda är X att anse som initiativtagare till det som kom att ske. Sättet på vilket X har fått kontakt med Y visar inte på något vis att X har blivit förledd eller utnyttjad mot sin vilja. Tvärtom visar det på drivkraft och en klar viljeinriktning. (B 2927-03)

² Handledare prof. Christian Diesen.